

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ННІ «Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу»
Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

ДО ЗАХИСТУ
завідувач кафедри
світової політики, дипломатії
та туристичного бізнесу
доц. Парфіненко А.Ю.

Кваліфікаційна бакалаврська робота

**на тему: «Інклюзивний туризм як фактор соціального розвитку:
міжнародний досвід та перспективи впровадження в Україні»**

Виконав: студент 4 курсу, групи УТМ-41
Спеціальності 242 «Туризм»

Коновалов Олександр Андрійович

(прізвище та ініціали)

Керівник: к.е.н., доц. Подлепіна П.О.

(прізвище та ініціали)

Рецензент: к.е.н., доц. Мірошніченко Т.М.

(прізвище та ініціали)

Підсумкова оцінка:

за національною шкалою: _____

кількість балів: _____

Голова Екзаменаційної комісії

(підпис)

Покоłodна М. М.

(прізвище та ініціали)

Харків – 2025 року

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ННІ «Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу»
Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу
Рівень вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень) перший
(бакалаврський)
Напрямок підготовки
Спеціальність 242 «Туризм»

ЗАТВЕРДЖУЮ
завідувач кафедри світової
політики, дипломатії та
туристичного бізнесу
та країнознавства
Доц. Парфіненко А.Ю.

“ _____ ” _____ 2025 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ БАКАЛАВРСЬКУ РОБОТУ (ПРОЕКТ)
Коновалова Олександра Андрійовича

_____ (прізвище, ім'я, по батькові студента)

1. Тема роботи «Інклюзивний туризм як фактор соціального розвитку: міжнародний досвід та перспективи впровадження в Україні»
керівник роботи _____ Подлепіна Поліна Олександрівна, к.е.н., доц.
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від 04.04.2025 р. № 4002-5/893

Строк подання студентом роботи 12.05.2025 р.

3. Перелік питань, які потрібно розробити:
вивчити поняття та сутність інклюзивного туризму; охарактеризувати методи дослідження інклюзивного туризму; дослідити міжнародний досвід розвитку інклюзивного туризму; проаналізувати поточний стан розвитку інклюзивного туризму в Україні; виявити основні виклики та бар'єри на шляху розвитку інклюзивного туризму; визначити перспективи розвитку інклюзивного туризму як фактору соціального розвитку в Україні.

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Розділ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження інклюзивного туризму
2	Розділ 2. Сучасний стан та перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні

5. Дата видачі завдання 02.12.2024 р.

Студент

підпис

О. А. Коновалов
ініціали, прізвище

Керівник роботи

підпис

П. О. Подлепіна
ініціали, прізвище

АНОТАЦІЯ

Коновалов О. А. «Інклюзивний туризм як фактор соціального розвитку: міжнародний досвід та перспективи впровадження в Україні»

У дипломній роботі розглядається інклюзивний туризм як важливий напрям сучасної туристичної діяльності, що сприяє забезпеченню рівних можливостей для участі в подорожах осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення. Основна увага приділяється вивченню понятійно-термінологічної бази та сутнісних характеристик інклюзивного туризму, а також обґрунтуванню його ролі як інструменту соціальної інтеграції. В роботі проаналізовано міжнародний досвід розвитку інклюзивного туризму, зокрема практики країн Європейського Союзу, США та інших держав, які досягли значних результатів у забезпеченні доступності туристичної інфраструктури та послуг. Особлива увага приділяється аналізу поточного стану інклюзивного туризму в Україні, визначенню основних бар'єрів, що стримують його розвиток (інфраструктурних, інформаційних, економічних, нормативно-правових та соціально-психологічних), а також виокремленню системних викликів у цій сфері. У заключній частині дослідження окреслено перспективні напрями розвитку інклюзивного туризму в Україні, що можуть стати каталізатором соціального розвитку, підвищення якості життя осіб з інвалідністю та формування інклюзивного суспільства.

ANNOTATION

Konovalov O. "Inclusive tourism as a factor of social development: international experience and prospects for implementation in Ukraine"

The thesis explores inclusive tourism as a vital area of contemporary tourism activity that promotes equal opportunities for participation in travel for people with disabilities and other groups with limited mobility. The study focuses on examining the conceptual and terminological framework as well as the essential characteristics of inclusive tourism, and substantiates its role as a tool for social integration. The paper analyzes international experience in the development of inclusive tourism, particularly the practices of the European Union, the United States, and other countries that have achieved significant results in ensuring the accessibility of tourism infrastructure and services. Special attention is given to assessing the current state of inclusive tourism in Ukraine, identifying the main barriers that hinder its development (including infrastructural, informational, economic, legal, and socio-psychological factors), and highlighting systemic challenges in this field. The final part of the study outlines prospective directions for the development of inclusive tourism in Ukraine, which may serve as a catalyst for social development, improvement in the quality of life for persons with disabilities, and the formation of an inclusive society.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ	
1.1. Поняття та сутність інклюзивного туризму.	6
1.2. Методи дослідження інклюзивного туризму.	14
1.3. Міжнародний досвід розвитку інклюзивного туризму.	21
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	
2.1. Поточний стан розвитку інклюзивного туризму в Україні	33
2.2. Аналіз основних викликів та бар'єрів на шляху розвитку інклюзивного туризму.	42
2.3. Перспективи розвитку інклюзивного туризму як фактору соціального розвитку в Україні.....	55
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах трансформації світового туристичного простору питання забезпечення рівного доступу до туристичних послуг набуває особливої актуальності. Інклюзивний туризм розглядається як важливий вектор соціального розвитку, спрямований на розширення можливостей участі в туристичних подорожах для осіб з інвалідністю, осіб похилого віку, сімей з малими дітьми, а також інших категорій громадян з особливими потребами. Згідно з оцінками Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), інклюзивний туризм сприяє не лише соціальній інтеграції вразливих груп населення, а й стимулює економічне зростання, диверсифікацію туристичного ринку та розвиток інфраструктури.

Ступінь вивченості проблеми. Суттєвий внесок у теоретичне обґрунтування та практичне вивчення цього явища зробили такі науковці, як: S. Darcy, M. Jorre, D. Buhalis, який є дослідником доступного туризму, автором концепції «e-Tourism» і численних публікацій з цифрової інклюзії у сфері туризму. В Україні тематика інклюзивного туризму лише починає розвиватися в академічному дискурсі. Важливими є праці Н. Білоусової, П. Царик, О. Кравченко, О. Паламарчук, які досліджують правові, організаційні та економічні аспекти впровадження інклюзивних туристичних практик. У своїх роботах вони акцентують увагу на необхідності розробки нормативно-правової бази, адаптації туристичної інфраструктури та формуванні інклюзивної свідомості у суспільстві.

У цьому контексті актуальним є вивчення міжнародного досвіду розвитку інклюзивного туризму, що дозволяє ідентифікувати найефективніші моделі та механізми, які можуть бути адаптовані до українських реалій. Дана дипломна робота має на меті проаналізувати інклюзивний туризм як фактор соціального розвитку, розкрити зарубіжні практики його впровадження та запропонувати шляхи їх адаптації до вітчизняного контексту.

Об'єктом дослідження є процес розвитку інклюзивного туризму.

Предметом дослідження є перспективи впровадження інклюзивного туризму в Україні як фактору соціального розвитку.

Мета дипломної роботи полягає у виявленні проблем та перспектив впровадження інклюзивного туризму в Україні з урахуванням можливостей застосування міжнародного досвіду.

Досягнення поставленої мети забезпечується виконанням наступних взаємопов'язаних завдань:

- вивчити поняття та сутність інклюзивного туризму;
- охарактеризувати методи дослідження інклюзивного туризму;
- дослідити міжнародний досвід розвитку інклюзивного туризму;
- проаналізувати поточний стан розвитку інклюзивного туризму в Україні;
- виявити основні виклики та бар'єри на шляху розвитку інклюзивного туризму;
- визначити перспективи розвитку інклюзивного туризму як фактору соціального розвитку в Україні.

Методи дослідження. Методологічну базу проведеного дослідження складають загальнонаукові підходи, зокрема методи аналізу та синтезу, які застосовувались для вивчення значення інклюзивного туризму у процесах розвитку та відновлення туристичної галузі України.

Для уточнення та удосконалення понятійного апарату були використані логічний метод, а також комплексний і системний підходи. Метод статистичного аналізу дозволив дослідити тенденції у чисельності осіб з інвалідністю. Під час порівняння та узагальнення досвіду організаційно-економічного забезпечення інклюзивного туризму в Україні та за кордоном були застосовані відповідні методи. Для візуалізації результатів дослідження використовувалися графічний і табличний способи подання інформації.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 2 розділів та висновків. Містить 71 сторінку тексту, 6 рисунків, 14 таблиць. Список джерел включає 57 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ

1.1. Поняття та сутність інклюзивного туризму

Туризм відіграє визначальну роль у налагодженні міжособистісних контактів і формуванні загальнолюдської культури, об'єднуючи народи з усіх континентів. Як соціальний феномен, він здійснює значний вплив на світоглядні орієнтації, культурні цінності, естетичні смаки та комунікативні практики, постаючи таким чином як багатогранне явище суспільного буття. В основі туристичної концепції перебуває особистість мандрівника з її індивідуальними ціннісними настановами та потребами. Еволюція людських взаємин у світі зумовила необхідність якісного вдосконалення туристичної галузі, зокрема, шляхом посилення уваги до інтересів осіб з інклюзивними потребами під час організації туристичних поїздок. Такий підхід сприяє створенню відкритого та гостинного середовища для кожного члена суспільства.

Ключовим елементом розвитку світового туризму є гостинність, що передбачає постійне підвищення рівня туристичного обслуговування з урахуванням різноманітних потреб мандрівників, забезпечуючи їм відчуття комфорту та безпеки. Впровадження філософії та принципів гостинності є рушійною силою розвитку концепції інклюзивного туризму, сутність якої полягає у безперешкодному отриманні позитивних емоцій, розширенні пізнавальних горизонтів, налагодженні нових зв'язків, повноцінному відпочинку та відновленні сил усіма подорожуючими, включаючи туристів з особливими потребами, такими як інвалідність, надмірна вага, літній вік, малолітні діти, вагітні жінки тощо.

На жаль, інвалідність є соціальною реалією, уникнути якої повністю неможливо навіть у найбільш розвинених та забезпечених суспільствах, що надає цій проблемі глобального масштабу. Враховуючи це, туризм та

доступність слід розглядати як взаємопов'язані поняття, оскільки значна частина споживачів туристичних послуг – це люди з обмеженими можливостями, і їхні потреби повинні бути задоволені на належному рівні, нарівні з іншими громадянами [8].

Таблиця 1.1

Соціальні категорії осіб, охоплених концепцією інклюзивного туризму

Категорія осіб	Характеристика	Особливості туристичних потреб
Особи з інвалідністю (фізичні, сенсорні, ментальні порушення)	Особи з порушеннями опорно-рухового апарату, зору, слуху, психоемоційного розвитку	Необхідність у безбар'єрному середовищі, адаптованому транспорті, доступному житлі та екскурсійних програмах
Люди похилого віку	Особи, які внаслідок вікових змін мають знижений рівень мобільності або хронічні захворювання	Комфортний темп подорожей, наявність медичного супроводу, спеціалізоване харчування
Діти та підлітки з особливими освітніми потребами	Неповнолітні, що мають інтелектуальні, сенсорні або мовленнєві обмеження	Освітньо-розвивальні програми з урахуванням потреб, нагляд дорослих, адаптовані культурні маршрути
Особи, які супроводжують людей з інвалідністю	Батьки, опікуни, соціальні працівники	Потребують можливості паралельної участі у заходах, місць відпочинку та допомоги в логістиці
Тимчасово переміщені особи, постраждали внаслідок воєнних дій	Люди з травмами, психологічними порушеннями, що перебувають у стані соціальної вразливості	Психоемоційна реабілітація через подорожі, безпека маршруту, доступність інформації та підтримка
Особи з хронічними захворюваннями	Люди, які потребують постійного або періодичного медичного обслуговування	Наявність медичних установ поблизу, спеціального обладнання, дієтичного харчування
Мешканці віддалених і маломобільних регіонів	Особи, позбавлені належного доступу до туристичної інфраструктури через географічні чи транспортні бар'єри	Створення регіональних маршрутів, державна підтримка доступного транспорту, розвиток локальної туристичної інфраструктури

Складено автором за матеріалами: [9]

Мета доступного туризму – забезпечити рівні можливості для насолоди туристичними місцями для кожного. Існують різні види доступності [9]:

- ✓ фізична доступність – покращення просторів та інфраструктури для створення середовища, в якому громадяни можуть вільно пересуватися;
- ✓ комунікаційна доступність – допомога людям з труднощами в спілкуванні для передачі їхнього послання за допомогою інструментів та підготовленого персоналу;
- ✓ веб-доступність – полегшення доступу до послуг бронювання та пов'язаних із ними вебсайтів.

Для осіб з інвалідністю проблеми можуть включати [8]:

- відсутність інформації про доступні об'єкти, послуги, оренду обладнання та туристичні атракції;
- недоступність послуг бронювання та пов'язаних з ними вебсайтів;
- недостатня підготовка персоналу для інформування та консультування з питань доступності;
- відсутність доступних аеропортів, засобів транспорту та послуг;
- важкодоступні вулиці та транспортні з'єднання;
- відсутність доступних номерів у готелях, ресторанах, магазинах, туалетах і публічних місцях;
- відсутність безбар'єрних атракцій та інших послуг, що стосуються дестинації;
- огляди туристичних сегментів та історії промоції подорожей.

Важливість забезпечення безперешкодних подорожей для людей з особливими потребами визначається тим, що туризм сприяє їхньому фізичному, психологічному та емоційному відновленню, створює умови для повноцінного спілкування, допомагає подолати відчуття неповноцінності та соціальної ізоляції, сприяє інтеграції в суспільство та відкриває можливості для особистісного зростання.

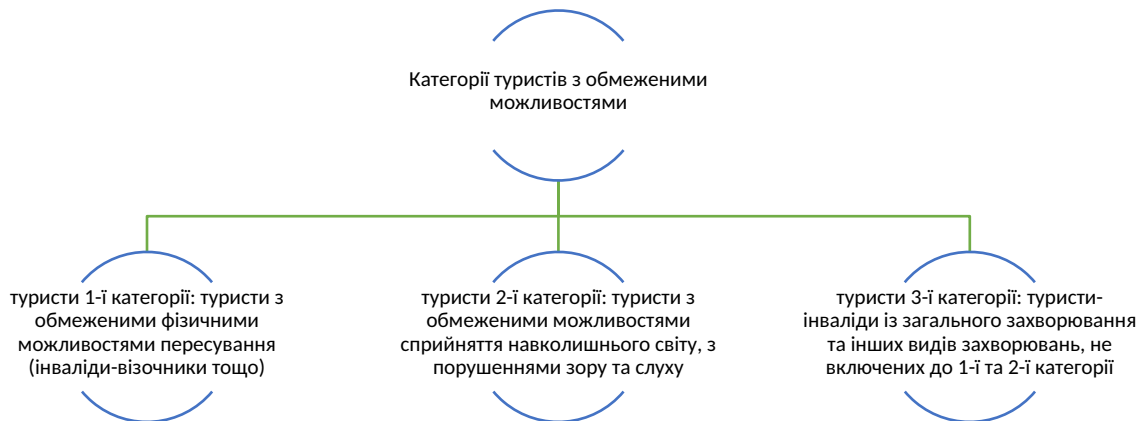

Рис.1.1. Категорії туристів з особливими потребами

Розроблено автором за матеріалами: [11]

Усунення перешкод для доступу до різноманітних інституцій, послуг, інформації та комунікацій має позитивний вплив на розвиток туристичного ринку, сприяє підвищенню якості життя та запобігає дискримінації за ознакою фізичних особливостей. Це сприяє утвердженню гідності кожної людини, незалежно від її фізичних чи інтелектуальних можливостей, що є важливим елементом забезпечення прав людини як головної суспільної цінності держави.

У сучасній науковій літературі та практиці туристичної галузі дедалі більшої актуальності набуває концепція інклюзивного туризму. Це зумовлено зростанням усвідомлення суспільством принципів соціальної справедливості, рівних можливостей та необхідності забезпечення комфортного та повноцінного відпочинку для всіх категорій населення, незалежно від їхніх фізичних, сенсорних, когнітивних чи інших особливостей, віку, соціального статусу або культурної приналежності.

Визначення поняття "інклюзивний туризм" є багатоаспектним і розглядається з різних наукових перспектив (табл.1.2). У широкому сенсі, інклюзивний туризм можна трактувати як форму туризму, яка забезпечує

можливість участі в туристичній діяльності всім людям, включаючи осіб з інвалідністю та інші групи населення, що традиційно стикаються з бар'єрами у сфері туризму. Це передбачає створення такого туристичного продукту та середовища, яке є доступним, прийнятним та комфортним для максимально широкого кола споживачів [11].

Таблиця 1.2

Підходи до визначення поняття інклюзивного туризму

Підхід	Сутність підходу	Ключові акценти
Доступності	Зосереджений на усуненні фізичних, комунікаційних та інформаційних бар'єрів, що заважають участі осіб з інвалідністю у туристичних поїздках.	Універсальний дизайн, безбар'єрне середовище, адаптація інфраструктури та інформації
Соціально-інклюзивний	Охоплює забезпечення туристичної доступності для всіх соціально вразливих груп, включаючи літніх людей, родини з дітьми, осіб з низьким доходом, етнічні меншини тощо.	Урахування соціальних потреб, інклюзія різноманітних цільових груп
Правозахисний	Визнає інклюзивний туризм як реалізацію фундаментального права людини на відпочинок, згідно з міжнародними нормами, зокрема Конвенцією ООН про права осіб з інвалідністю.	Права людини, державні зобов'язання, нормативно-правове регулювання
Економічний	Підкреслює потенціал інклюзивного туризму як рушія економічного зростання шляхом розширення туристичної бази споживачів і створення нових ринкових можливостей.	Розширення ринку, збільшення прибутків, нові продукти, зайнятість
Етичний та соціально відповідальний	Розглядає інклюзивний туризм як вираження соціальної відповідальності бізнесу та морального обов'язку суспільства забезпечити рівний доступ до туризму для всіх.	Соціальна справедливість, етика бізнесу, гуманістичні цінності

Складено автором за матеріалами: [11]

З позиції підходу, орієнтованого на доступність, інклюзивний туризм перш за все розглядається як забезпечення безперешкодного доступу до туристичних об'єктів, послуг та інформації для осіб з інвалідністю. Цей підхід акцентує увагу на усуненні фізичних, комунікаційних та інформаційних бар'єрів, що можуть перешкоджати повноцінній участі в туристичній подорожі. Зокрема, йдеться про обладнання готелів, транспортних засобів, туристичних атракцій та інших об'єктів

інфраструктури відповідно до принципів універсального дизайну, а також забезпечення доступності інформаційних матеріалів у різних форматах.

Однак, концепція інклюзивного туризму є значно ширшою за рамки фізичної доступності. З точки зору соціально-інклюзивного підходу, інклюзивний туризм розглядається як забезпечення рівних можливостей для участі в туризмі не лише для осіб з інвалідністю, але й для інших соціально вразливих груп населення, таких як особи похилого віку, сім'ї з маленькими дітьми, люди з низьким рівнем доходів, представники різних культурних та етнічних меншин, особи з особливими дієтичними потребами тощо. Цей підхід наголошує на необхідності врахування різноманітних потреб та уподобань різних категорій туристів при розробці туристичних продуктів та послуг.

З позиції правозахисного підходу, інклюзивний туризм розглядається як реалізація фундаментального права кожної людини на відпочинок та дозвілля, включаючи право на доступний та повноцінний туризм. Міжнародні правові акти, такі як Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, підкреслюють зобов'язання держав-учасниць забезпечувати рівні можливості для осіб з інвалідністю у всіх сферах життя, включаючи туризм. У цьому контексті інклюзивний туризм є не просто соціальною ініціативою, а питанням дотримання прав людини.

З економічної точки зору, розвиток інклюзивного туризму є перспективним напрямком, що сприяє розширенню туристичного ринку та підвищенню економічної ефективності галузі, що, в свою чергу, може призвести до збільшення доходів туристичних підприємств, створення нових робочих місць та загального економічного зростання.

З позиції етичного та соціально відповідального підходу, інклюзивний туризм є відображенням соціальної відповідальності туристичних підприємств та організацій, а також етичним імперативом суспільства. Забезпечення рівних можливостей для всіх у сфері туризму сприяє

створенню більш справедливого та гуманного суспільства, де кожна людина має право на повноцінне життя та участь у соціальних і культурних подіях.

Узагальнюючи різні підходи, можна констатувати, що сутність інклюзивного туризму полягає у створенні такого туристичного середовища та пропозиції, які є доступними, прийнятними, безпечними та комфортними для всіх потенційних туристів, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей та потреб. Це передбачає не лише усунення фізичних бар'єрів, але й врахування соціальних, культурних, економічних та комунікаційних аспектів, що можуть впливати на можливість людини здійснити туристичну подорож та отримати від неї позитивний досвід.

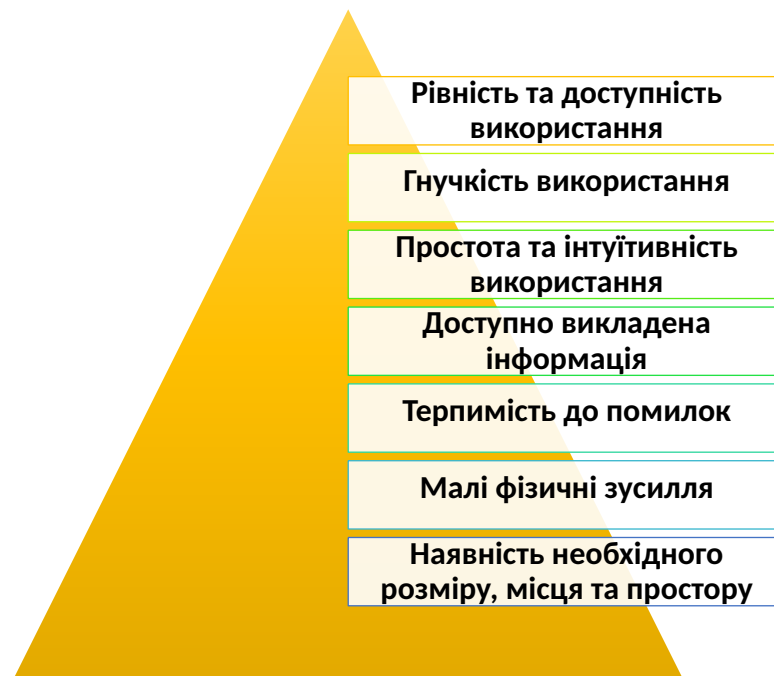

Рис.1.2. Основні принципи універсального дизайну в контексті створення інклюзивного туристичного середовища

Розроблено автором за матеріалами: [11]

Інклюзивний туризм є багатовимірним поняттям, що охоплює широкий спектр аспектів і вимагає комплексного підходу до його реалізації. Рон Мейсон, один із провідних архітекторів-візочників, разом з колегами з Державного університету Північної Кароліни розробив концепцію семи принципів універсального дизайну, які відіграють ключову роль у створенні доступного середовища для інклюзивного туризму.

Принципи зазначені на Рис.1.2. не лише спрощують доступність для осіб з інвалідністю, але й забезпечують рівні можливості для всіх категорій туристів. Рон Мейсон та його команда вважали, що ці основні засади повинні лягти в основу як фізичного дизайну туристичних об'єктів, так і організації турів, що відповідають потребам різних груп населення, зокрема осіб з обмеженими можливостями. Своїм дослідженням автори прагнули підвищити стандарт доступності у сфері туризму на міжнародному рівні, і, на їхню думку, їхня концепція є важливим кроком до побудови більш інклюзивного та гнучкого туристичного середовища, яке могло б забезпечити комфортне перебування для всіх учасників туристичної діяльності. Уніфікація цих принципів може стати основою для розвитку інклюзивного туризму по всьому світу, дозволяючи знизити бар'єри для людей із різними потребами та підвищити рівень участі в культурних та соціальних подіях [11].

Туризм, орієнтований на людей з обмеженими можливостями, є формою інклюзивного туризму, який також називають доступним або безбар'єрним туризмом. Його головна мета полягає у забезпеченні рівних умов для подорожування всім членам суспільства, незалежно від будь-яких ознак, зокрема їхніх фізичних здібностей.

Застосування інклюзивного підходу в організації відпочинку дає змогу людям з особливими потребами відчувати свою значущість як клієнтів індустрії туризму та рекреації, що сприяє зменшенню соціальної нерівності та заохочує розвиток гуманізму й толерантності у взаєминах між людьми.

1.2. Методи дослідження інклюзивного туризму

Дослідження інклюзивного туризму, як складного та багатогранного соціально-економічного явища, потребує застосування міждисциплінарного підходу, що об'єднує знання з соціології, економіки, психології, географії, менеджменту туризму та інших суміжних галузей. Такий підхід дозволяє

забезпечити комплексне розуміння сутності інклюзивного туризму, виявити його ключові характеристики, закономірності розвитку та особливості функціонування в сучасному туристичному просторі.

В основу методології дослідження інклюзивного туризму можуть бути покладені різні теоретичні парадигми (Табл.1.3).

Таблиця 1.3

Теоретичні парадигми для дослідження інклюзивного туризму

Теоретична парадигма	Опис парадигми	Основні напрямки дослідження
Теорія соціальної інклюзії	Розглядає інклюзивний туризм як механізм інтеграції осіб, які традиційно зазнають соціальної ізоляції та обмежень у доступі до різних сфер життєдіяльності, зокрема туризму.	Виявлення та усунення бар'єрів для повноцінної участі різних соціальних груп у туристичній діяльності, зокрема осіб з інвалідністю, представників соціально вразливих категорій.
Теорія бар'єрів	Акцентує на виявленні та класифікації перешкод (фізичних, комунікаційних, інформаційних, економічних, соціальних, культурних, політичних), що ускладнюють участь певних груп осіб у туризмі.	Розробка стратегій для усунення або мінімізації бар'єрів у різних сферах: фізичні бар'єри (відсутність доступності інфраструктури), інформаційні (неадаптовані туристичні матеріали), економічні (висока вартість послуг) та інші.
Теорія стейкхолдерів	Зосереджується на взаємодії між різними зацікавленими сторонами у сфері інклюзивного туризму: туристами з інклюзивними потребами, туристичним бізнесом, органами влади, громадськими організаціями.	Виявлення інтересів, потреб та очікувань стейкхолдерів, аналіз їх ролі у розвитку інклюзивного туризму, визначення стратегій співпраці між зацікавленими сторонами для забезпечення доступності туризму для всіх соціальних груп.
Теорія життєвого циклу туристичного напрямку	Аналізує етапи розвитку туристичної території з урахуванням потреб різних категорій туристів, включаючи осіб з інклюзивними потребами, та прогнозує тенденції розвитку.	Вивчення етапів розвитку інклюзивного туризму на конкретних дестинаціях, адаптація інфраструктури до потреб різних туристів, прогнозування напрямків розвитку інклюзивного туризму на рівні регіонів і країни.

Складено автором за матеріалами: [22]

Зокрема, теорія соціальної інклюзії дозволяє розглядати інклюзивний туризм як механізм інтеграції в суспільство осіб, які традиційно зазнають соціальної ізоляції та обмежень у доступі до різних сфер життєдіяльності,

включаючи туризм та рекреацію. У цьому контексті дослідження спрямовується на виявлення та усунення бар'єрів, що перешкоджають повноцінній участі різних соціальних груп у туристичній діяльності.

Теорія бар'єрів є ще однією важливою теоретичною основою дослідження інклюзивного туризму. Вона акцентує увагу на виявленні та класифікації різноманітних перешкод (фізичних, комунікаційних, інформаційних, економічних, соціальних, культурних, політичних), що ускладнюють або унеможливають участь певних категорій осіб у туристичних подорожах. Дослідження в рамках цієї теорії спрямовані на розробку стратегій та заходів щодо мінімізації або повного усунення цих бар'єрів.

Застосування теорії стейкхолдерів є важливим для розуміння складної системи взаємодії між різними зацікавленими сторонами у сфері інклюзивного туризму, включаючи туристів з інклюзивними потребами, представників туристичного бізнесу, органи державної влади, громадські організації та місцеві громади. Дослідження з позиції цієї теорії дозволяють виявити інтереси, потреби та очікування різних стейкхолдерів, а також проаналізувати їхню роль у розвитку інклюзивного туризму.

В контексті аналізу розвитку інклюзивного туризму на рівні окремих дестинацій або регіонів може бути застосована теорія життєвого циклу туристичного напрямку. Ця теорія дозволяє простежити етапи розвитку туристичної території, враховуючи особливості її адаптації до потреб різних категорій туристів, включаючи осіб з інклюзивними потребами, та прогнозувати подальші тенденції розвитку.

Методологічними принципами дослідження інклюзивного туризму є системність, що передбачає розгляд об'єкта дослідження як цілісної системи взаємопов'язаних елементів; комплексність, що вимагає використання різноманітних методів дослідження для отримання всебічної інформації; об'єктивність, що забезпечує неупередженість у зборі та аналізі даних; та

верифікованість, що передбачає можливість перевірки отриманих результатів (див.табл.1.4).

Таблиця 1.4

Структурні компоненти методології дослідження інклюзивного туризму

Складова дослідження	Зміст дослідження
Дослідження ринку послуг інклюзивного туризму та споживчих настроїв	- Аналіз чисельності осіб з інвалідністю та іншими фізичними обмеженнями; - Оцінка рівня інтеграції інклюзивних туристів в загальну туристичну активність; - Визначення рівня задоволеності туристів послугами та виявлення основних бар'єрів.
Збір даних	- Кількісні методи: опитування та анкетування інклюзивних туристів для отримання статистичних даних; - Якісні методи: інтерв'ю з туристами та провайдерами послуг для вивчення їхнього досвіду і проблем.
Аналіз середовища функціонування інклюзивного туризму	- Оцінка доступності інфраструктури: вивчення доступності туристичних об'єктів, готелів, транспорту, ресторанів тощо для осіб з обмеженими можливостями; - Аналіз технологічної доступності: наявність спеціальних технологій, таких як аудіогіди, шрифт Брайля, інтерактивні інтерфейси; - Оцінка соціального сприйняття: аналіз ставлення персоналу та інших туристів до осіб з інклюзивними потребами.
Оцінка економічного впливу	- Аналіз витрат туристів з особливими потребами у порівнянні з іншими туристами; - Оцінка економічного ефекту від залучення більшої кількості інклюзивних туристів.
Аналіз рівня державної підтримки	- Оцінка фінансування та інвестицій у розвиток інклюзивного туризму від держави; - Участь в міжнародних програмах і ініціативах, що сприяють розвитку інклюзивного туризму.

Складено автором за матеріалами: [22]

У дослідженні інклюзивного туризму застосовується широкий спектр методів, які традиційно поділяються на якісні та кількісні. Якісні методи спрямовані на глибоке розуміння сутності досліджуваних явищ, виявлення мотивацій, досвіду та перспектив різних учасників процесу. Кількісні методи використовуються для отримання статистичних даних, вимірювання масштабів явищ, виявлення кількісних закономірностей та перевірки гіпотез.

У багатьох дослідженнях інклюзивного туризму ефективним є поєднання якісних та кількісних методів, що дозволяє отримати більш повну та всебічну картину досліджуваного явища. Основні групи методів дослідження зазначені в табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Методи дослідження інклюзивного туризму

Тип методу	Метод	Опис методу
Теоретичні методи	Аналіз наукової літератури	Вивчення існуючих наукових праць для визначення теоретичних засад, ключових понять та проблем.
	Синтез та узагальнення	Об'єднання даних з різних джерел для створення цілісного уявлення про явище.
	Абстрагування	Виокремлення суттєвих ознак об'єкта від другорядних.
	Моделювання	Створення теоретичних або графічних моделей для відображення структури інклюзивного туризму.
Емпіричні методи	Спостереження	
	Включене спостереження	Дослідник бере участь у процесі, наприклад, як турист з інклюзивними потребами.
	Невключене спостереження	Дослідник спостерігає за процесом без втручання.
	Структуроване спостереження	Спостереження за визначеним планом або протоколом.
	Неструктуроване спостереження	Спостереження з вільною методикою для виявлення несподіваних аспектів.
	Опитування	
	Анкетування	Збір інформації через письмові опитувальники з закритими або відкритими питаннями.
	Інтерв'ю	Бесіда з респондентом для отримання інформації, включаючи структуровані та неструктуровані інтерв'ю.
	Фокус-групи	Групове обговорення теми для виявлення думок та ставлень учасників.
Експеримент	Вивчення впливу факторів на поведінку та досвід туристів з інклюзивними потребами.	
Методи аналізу документів	Аналіз нормативно-правових актів	Вивчення законів та стандартів, що регулюють туризм та права осіб з інвалідністю.
	Аналіз статистичних даних	Використання офіційних статистичних даних для оцінки масштабу інклюзивного туризму.
	Контент-аналіз	Дослідження змісту інформації, наприклад, веб-сайтів або публікацій у соцмережах про інклюзивні подорожі.
Статистичні методи	Застосування математичних методів	Аналіз кількісних даних за допомогою статистичних методів, таких як описова статистика або кореляційний аналіз.

Складено автором за матеріалами: [17]

Якісні методи дослідження відіграють важливу роль у вивченні інклюзивного туризму, оскільки дозволяють отримати глибоке розуміння досвіду, потреб та перспектив різних категорій туристів з інклюзивними потребами (табл.1.6).

Таблиця 1.6

Якісні методи дослідження інклюзивного туризму

Метод	Опис
Глибинні інтерв'ю	Отримання детальної інформації про досвід, мотивацію, бар'єри та потреби респондентів, зокрема осіб з інвалідністю, літніх людей та батьків з дітьми.
Фокус-групи	Обговорення проблем та ідей розвитку інклюзивного туризму за участі різних категорій осіб з інклюзивними потребами та зацікавлених сторін.
Спостереження	Аналіз поведінки туристів з інклюзивними потребами в туристичному середовищі для виявлення бар'єрів та доступності інфраструктури.
Аналіз наративів	Вивчення особистих історій туристів, що описують свій досвід в інклюзивному туризмі через веб-сайти, соцмережі та відгуки.

Складено автором за матеріалами: [17]

Глибинні інтерв'ю є одним з найбільш ефективних якісних методів, що дозволяє досліднику отримати детальну інформацію про особистий досвід респондентів, їхні мотивації для подорожей, бар'єри, з якими вони стикаються, а також їхні очікування та потреби щодо організації інклюзивних туристичних подорожей. При проведенні інтерв'ю з особами з різними видами інвалідності, літніми людьми або батьками дітей з особливими потребами важливо враховувати їхні індивідуальні особливості та забезпечити комфортні умови для спілкування.

Фокус-групи є цінним методом для виявлення колективних думок, обговорення проблем та генерування ідей щодо розвитку інклюзивного туризму. Формування фокус-груп має здійснюватися за критеріями інклюзивності, забезпечуючи участь представників різних категорій осіб з інклюзивними потребами, а також інших зацікавлених сторін (представників туристичного бізнесу, органів влади, громадських організацій).

Спостереження є важливим якісним методом для вивчення поведінки туристів в інклюзивному туристичному середовищі, а також для аналізу рівня доступності туристичної інфраструктури та послуг. Дослідники можуть здійснювати спостереження за поведінкою туристів з інклюзивними потребами в готелях, транспорті, музеях, парках та інших туристичних об'єктах, фіксуючи їхні реакції на різні аспекти туристичного середовища, а також виявляючи можливі бар'єри та незручності. Розробка чітких протоколів спостереження є важливою для забезпечення систематичності та об'єктивності отриманих даних.

Аналіз наративів передбачає вивчення особистих історій та відгуків туристів з інклюзивними потребами, які вони розміщують на веб-сайтах, у соціальних мережах, блогах або надають туристичним компаніям. Цей метод дозволяє отримати цінну інформацію про емоційний досвід туристів, їхні враження від подорожей, виявлені проблеми та успішні практики організації інклюзивного туризму.

Кількісні методи дослідження надають можливість отримати статистичні дані, що відображають масштаби та характеристики інклюзивного туризму, а також виявити кількісні закономірності та взаємозв'язки між різними факторами.

Анкетування є одним з найбільш поширених кількісних методів, що використовується для збору інформації від великої кількості респондентів. При розробці анкет для дослідження інклюзивного туризму важливо враховувати особливості різних категорій респондентів (туристи з інклюзивними потребами, представники туристичного бізнесу, державні службовці) та включати питання, спрямовані на виявлення їхніх потреб, рівня задоволеності, існуючих бар'єрів, а також оцінку доступності та якості туристичних послуг. Для забезпечення репрезентативності вибірки необхідно використовувати науково обґрунтовані методи її формування. Важливим аспектом є забезпечення доступності анкет для різних категорій респондентів, наприклад, шляхом надання онлайн-версій, друкованих версій

великим шрифтом або можливості заповнення за допомогою асистента. Отримані дані підлягають статистичній обробці за допомогою методів описової статистики (розрахунок середніх значень, відсотків, стандартних відхилень), порівняльного аналізу (виявлення відмінностей між групами респондентів), кореляційного аналізу (визначення наявності та сили зв'язку між змінними) та інших статистичних методів, залежно від завдань дослідження.

Статистичний аналіз вторинних даних передбачає використання вже існуючих статистичних даних, зібраних державними органами статистики (наприклад, дані Державної служби статистики України), міжнародними організаціями (наприклад, Всесвітньою туристичною організацією), а також результатів попередніх досліджень та звітів туристичних підприємств. Цей метод дозволяє проаналізувати тенденції розвитку інклюзивного туризму на макрорівні, оцінити масштаби ринку, виявити регіональні відмінності, а також проаналізувати динаміку показників доступності туристичної інфраструктури та послуг за певний період часу.

У багатьох випадках найбільш ефективним підходом до дослідження інклюзивного туризму є використання комбінації якісних та кількісних методів. Такий підхід дозволяє отримати більш глибоке та всебічне розуміння досліджуваного феномену, поєднуючи переваги кожного з методів.

Використання комбінованих методів дозволяє отримати більш повну та обґрунтовану картину досліджуваного явища, забезпечуючи взаємне доповнення та верифікацію результатів, отриманих за допомогою різних методологічних підходів. Однак слід враховувати, що застосування змішаних методів може бути більш ресурсомістким та вимагати від дослідника володіння різноманітними дослідницькими навичками.

Проведення досліджень у сфері інклюзивного туризму вимагає особливої уваги до дотримання етичних норм та принципів. Забезпечення інформованої згоди учасників дослідження є обов'язковою умовою, що

передбачає надання респондентам повної та зрозумілої інформації про мету, процедуру та можливі наслідки дослідження, а також отримання їхньої добровільної згоди на участь.

Важливим етичним аспектом є забезпечення доступності самого процесу дослідження для всіх категорій учасників. Це може включати надання інформації у різних форматах (наприклад, великим шрифтом, шрифтом Брайля, аудіо- або відеоформаті), забезпечення фізичної доступності місця проведення інтерв'ю або фокус-групи, а також надання можливості участі асистентів для осіб, які цього потребують.

1.3. Міжнародний досвід розвитку інклюзивного туризму

У світі немає єдиного загальноприйнятого визначення інклюзивного туризму. На сайті Європейської мережі доступного туризму наведено визначення, яке вказується в Такійямській декларації «Доступний туризм» (також відомий як «Універсальний туризм», «Інклюзивний туризм» і в деяких країнах – «Туризм без бар'єрів») [58]. Це туризм та подорожі, доступні для всіх людей, незалежно від наявності або відсутності інвалідності, включаючи осіб з обмеженою рухливістю, слухом, зором, когнітивними чи інтелектуальними порушеннями, людей похилого віку та осіб з тимчасовими обмеженнями [58].

Інклюзивний туризм – це форма туризму, яка включає співпрацю різних учасників галузі туризму та забезпечує доступність для осіб з інвалідністю, враховуючи рухову, зорову, слухову та когнітивну доступність, а також право функціонувати незалежно, на рівних умовах і з відчуттям власної гідності через надання універсальних туристичних продуктів, послуг і середовища [58].

На сайті Європейської комісії зазначено, що всі туристичні підприємства та установи повинні прагнути до універсальної доступності та створення безбар'єрного туризму. Це означає зробити туристичні дестинації,

продукти та послуги доступними для всіх, незалежно від фізичних обмежень, інвалідності чи віку.

Дослідження проблем, пов'язаних з туризмом для всіх, активізувалися у 90-х роках минулого століття. У 1991 році Всесвітня туристична організація (ЮНВТО) прийняла резолюцію під назвою «Створення туристичних можливостей для людей з обмеженими можливостями в дев'яностих роках», відому також як «Creating Tourism Opportunities for Handicapped People in the Nineties». Ця резолюція мала на меті спонукати країни-учасниці забезпечити доступність об'єктів та інфраструктури туристичної галузі для осіб з фізичними вадами [59].

На основі цієї резолюції, у 2005 році, в Дакарі було розроблено документ під назвою «Туризм доступний для всіх», який згодом, у 2013 році, ліг в основу «Рекомендацій з доступного туризму». Ці рекомендації враховують принципи, викладені в Конвенції про права інвалідів (2007 р.).

Згідно з міжнародними документами, що регулюють сферу туризму, інклюзивний туризм розглядається як вид рекреаційної діяльності, адаптований для людей з особливими потребами. Концепція інклюзивного туризму, тобто туризму, відкритого для кожного, була сформульована Генеральною Асамблеєю ЮНВТО у 1991 році в рамках Концепції «Створення можливостей для туризму для людей з обмеженими можливостями в 1990-х роках».

З метою систематизації хронології розвитку принципів інклюзивного туризму в європейському та світовому контексті, нами було проведено аналіз основних документальних свідчень впровадження доступного туризму для людей з обмеженими можливостями здоров'я, результати якого відображено на рисунку 1.2.

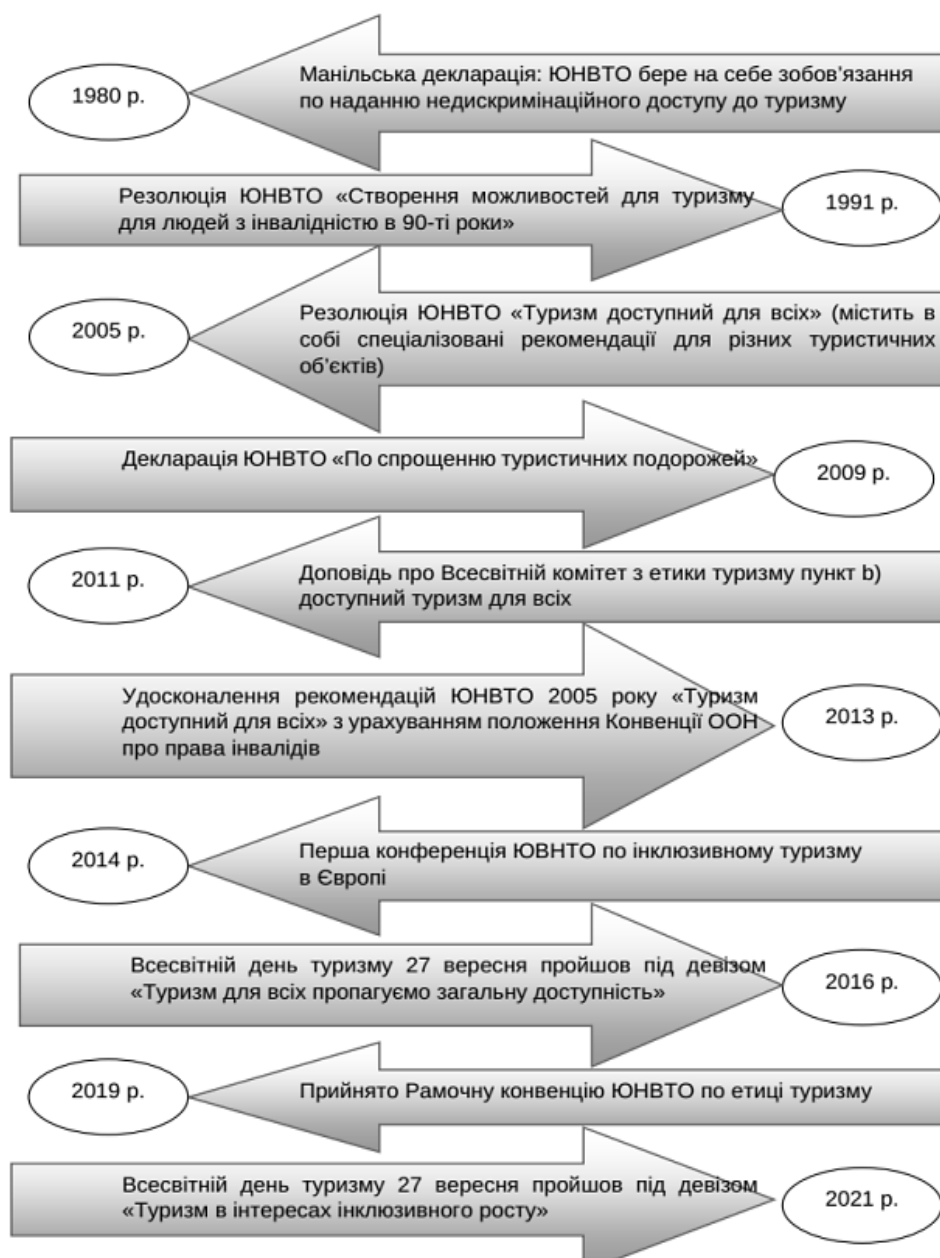

Рис. 1.4. Систематизований огляд документів, що стосуються організації інклюзивного туризму

Джерело: [59]

У деяких державах Європи законодавчі акти, спрямовані на підтримку осіб з особливими потребами, існували ще до Другої світової війни, переважно зосереджуючись на допомозі ветеранам з обмеженими можливостями або соціально незахищеним верствам населення. Після завершення війни ряд країн активізували зусилля з надання підтримки цій категорії громадян, зокрема, шляхом прийняття законів, орієнтованих на їхню реабілітацію. Однак, аж до кінця 70-х років ХХ століття, у підходах

домінувала ідея забезпечення особам з інвалідністю базових прав без запровадження спеціальних захисних механізмів.

Зростаюча увага до проблем інвалідності та розширення захисту прав людей з обмеженими можливостями сприяли створенню міжнародної системи для забезпечення їхніх прав. Важливим кроком стало прийняття у 1982 році «Всесвітньої програми дій щодо інвалідів», яка ставила за мету досягнення рівності та забезпечення доступу осіб з обмеженими можливостями до всіх сфер життя. В ЄС основним документом є «Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю», ратифікована у 2008 році, яка зобов'язує держави забезпечувати доступ до оточення, транспорту та інформації на рівні з іншими громадянами.

У Німеччині важливим етапом стало введення в 2001 році «Дев'ятої книги Соціального кодексу», яка регулює реабілітацію та участь осіб з інвалідністю в суспільному житті. У 2002 році був прийнятий «Акт про рівні можливості для осіб з інвалідністю», який спрямований на створення безбар'єрного середовища для людей з особливими потребами. Цей акт включає вимоги щодо усунення архітектурних бар'єрів, забезпечення доступу до інформації та комунікації, а також створення умов для безперешкодного користування транспортом.

Однак, незважаючи на розвинену законодавчу базу, в ЄС досі відсутнє взаємне визнання статусу інвалідності між країнами-членами, що ускладнює пересування осіб з обмеженими можливостями. Для вирішення цієї проблеми Європейський Союз працює над створенням системи взаємного визнання через Європейську карту інвалідності.

Європейська карта інвалідності забезпечує рівний доступ до послуг для людей з особливими потребами, зокрема в сферах культури, дозвілля, спорту та транспорту. Вона взаємно визнається країнами ЄС, які беруть участь у цій ініціативі на добровільних засадах. Проект було започатковано в лютому 2016 року і стартував з групи з восьми країн: Бельгія, Кіпр, Естонія, Фінляндія, Італія, Мальта, Словенія, Румунія. Ці країни були обрані в 2015

році для підтримки національних ініціатив, заснованих на Європейській карті інвалідності, що надає певні вигоди. Підготовка цього проекту була здійснена спеціальною робочою групою, що включала 17 держав-членів та організації громадянського суспільства. Карта не змінює національні критерії відбору, і країни зберігають право визначати, хто має право на її отримання, використовуючи власні визначення інвалідності та процедури видачі.

Постачальники послуг можуть зареєструватися онлайн, отримати ярлик і визначити пільги, якими зможуть скористатися власники карти. Це можуть бути знижки, аудіо гіді, зарезервовані місця чи пропуски для уникнення черг, що створюють додаткові переваги для осіб з обмеженими можливостями.

У Європі інклюзивний туризм є звичним явищем, і багато туристичних компаній пропонують спеціалізовані програми та екскурсії для людей з інвалідністю. Важливим для розвитку соціального туризму є не лише наявність окремих інфраструктурних елементів, а й створення системи, що гарантує доступ людей до повноцінного відпочинку та ефективного відновлення фізичних і психічних сил.

У таблиці 1.6 здійснено порівняльний аналіз стану інклюзивного туризму в провідних країнах Європи з акцентом на ключові компоненти, що визначають рівень доступності туристичної індустрії для осіб з обмеженими можливостями. Дослідження охоплює як нормативно-правове забезпечення, так і практичні аспекти реалізації інклюзивних ініціатив, включаючи наявність адаптованої інфраструктури, транспортної доступності, кількість сертифікованих туристичних об'єктів, обсяги державного фінансування та рівень суспільної обізнаності.

Для підготовки наведеної таблиці використовувались дані, зібрані із комплексного аналізу офіційних статистичних звітів національних туристичних агенцій та державних органів, відповідальних за розвиток інклюзивного туризму у відповідних країнах. Зокрема, було враховано матеріали звітів Європейської комісії з питань доступності та сталого

туризму, публікації Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), а також аналітичні дослідження провідних наукових установ і громадських організацій, що спеціалізуються на інклюзії в туристичній галузі.

Таблиця 1.6

Стан розвитку інклюзивного туризму в країнах Європи

Країна	Законодавча база інклюзивності	Наявність спеціалізованої інфраструктури (%) ¹	Рівень доступності і транспортних засобів (%) ²	Кількість сертифікованих інклюзивних туристичних об'єктів ³	Державна підтримка (бюджет, млн євро) ⁴	Рівень усвідомленості населення (%) ⁵
Німеччина	Розвинена, з 2009 року	78%	85%	450	120	75%
Італія	Удосконалюється з 2015 року	62%	70%	320	80	65%
Швеція	Високий рівень з 2007 року	85%	90%	500	100	80%
Польща	У стадії вдосконалення	40%	50%	150	30	45%
Іспанія	Активна політика з 2010 року	70%	75%	400	95	70%
Фінляндія	Розвинена, з 2008 року	80%	88%	420	110	78%
Греція	Удосконалюється з 2012 року	55%	60%	280	50	55%
Угорщина	Активна розробка з 2014 року	50%	58%	210	40	50%
Україна	Початковий етап впровадження	20%	25%	50	10	30%

¹ Відсоток туристичних об'єктів, пристосованих для людей з інвалідністю (готелі, музеї, пам'ятки).

² Відсоток транспортних засобів (автобуси, потяги, метро), обладнаних для осіб з обмеженими можливостями.

³ Сертифіковані туристичні об'єкти, що відповідають міжнародним стандартам інклюзивності.

⁴ Річний державний бюджет, спрямований на розвиток інклюзивного туризму.

⁵ Рівень обізнаності та позитивного ставлення населення до інклюзивного туризму за результатами соціологічних опитувань.

Складено автором за матеріалами: [23; 58; 59; 61]

Крім того, для оцінки рівня нормативно-правового забезпечення використовувалися тексти законодавчих актів і стратегічних програм

розвитку інклюзивного туризму, оприлюднені на офіційних урядових порталах та в міжнародних базах даних. Дані щодо інфраструктурної адаптації, транспортної доступності та сертифікації туристичних об'єктів базувалися на результатах польових досліджень, звітах незалежних аудиторських компаній і міжнародних рейтингах.

Інформація про державне фінансування була узята з бюджетних звітів та офіційних заяв урядових структур, що відповідають за туристичний розвиток, а показники соціокультурної обізнаності – з результатів соціологічних опитувань, проведених у рамках національних та європейських проєктів, присвячених інклюзивності.

Аналізуючи представлені дані, можна констатувати, що розвиток інклюзивного туризму у країнах Європи демонструє значну диференціацію, зумовлену різним рівнем законодавчої підтримки, інфраструктурної готовності та суспільної свідомості. Спостерігається чітка залежність між глибиною нормативного забезпечення та масштабом практичної реалізації інклюзивних ініціатив: країни з усталеною законодавчою базою демонструють більш високі показники адаптації інфраструктури та транспортних засобів, що підтверджує роль правового регулювання як фундаментального чинника розвитку цього сегменту туризму.

Водночас, навіть при наявності матеріальних ресурсів і технічних можливостей, важливим аспектом залишається рівень соціокультурної усвідомленості, який визначає не лише попит на інклюзивні послуги, а й ефективність їхнього впровадження у практику. Такий комплексний підхід дозволяє пояснити, чому певні країни з меншим бюджетним фінансуванням і відносно молодого законодавчою базою демонструють відносно високий рівень доступності, тоді як деякі інші з більшими ресурсами поступаються за соціальним сприйняттям.

Особливої уваги заслуговує факт, що країни, які системно інтегрують інклюзивність у стратегії розвитку туризму, створюють умови для сталого зростання та посилення конкурентоспроможності на міжнародній арені.

Водночас країни з початковими стадіями впровадження інклюзивного туризму, такі як Україна, потребують посиленого законодавчого й фінансового стимулювання, а також просвітницької роботи, що є ключем до формування інклюзивної культури в суспільстві. Таким чином, аналіз підтверджує, що для ефективного розвитку інклюзивного туризму необхідна синергія нормативно-правових заходів, інфраструктурних інновацій та соціокультурної трансформації.

Потрібно зазначити, що Європейський Союз співфінансує проекти, пов'язані з розробкою, впровадженням і маркетингом доступних туристичних маршрутів. Основними цілями є розширення можливостей подорожей для осіб з особливими потребами у доступі, сприяння соціальній інклюзії та підвищення кваліфікації працівників галузі. Приклади таких проектів наведено в таблиці 1.7.

Таблиця 1.7

Проекти, пов'язані з розробкою, впровадженням і просуванням доступних туристичних маршрутів ЄС

Назва проекту	Спрямованість проекту
Senior Eco-Nect	Підтримка виникнення та розвитку європейських екосистем, орієнтованих на «срібну» економіку та економіку старіння. Фінансується програмою HORIZON EUROPE Європейської Комісії.
DIVETOUR	Проект, зосереджений на інноваційних навчальних продуктах для професійної та освітньої підготовки у сфері доступного туризму.
RESTAT – Recognition Of Skills To Transform Accessible Tourism	Мета проекту – вирішення проблеми нестачі професійних навчальних курсів шляхом створення комплексного пакета для підготовки працівників і фахівців сфери туризму. Випускники курсів повинні бути компетентними в наданні різноманітних індивідуалізованих послуг туристам з особливими потребами, а також стати активними промоутерами доступного туризму.
IN-TOUR – INclusive TOURISM Professions	Європейські навчальні програми для менеджерів та працівників першої лінії у сфері доступного туризму. Проект має на меті усунути прогалини в системі підготовки кадрів у Європі, що стосуються доступного туризму.

Джерело: [23]

У Німеччині для розвитку культурно-пізнавального туризму місця для дозвілля оснащені з урахуванням потреб маломобільних громадян. У 27 музеях і театрах є можливість користуватися інвалідними візками. Наприклад, у Мюнхені, місті з багатою історією і сучасною архітектурою,

також передбачено багато доступних туристичних маршрутів для осіб з інвалідністю. Мюнхен особливо доброзичливий до туристів з обмеженими можливостями. Екскурсії, спеціально адаптовані для людей на інвалідних візках, включають відвідування визначних місць з доступними маршрутами, такими як Фрауенкірхе та Одеонсплац. Тури мають професійних гідів, які мають досвід роботи з людьми з обмеженими можливостями, і допомагають здійснити повноцінне знайомство з культурною спадщиною міста.

Основна пішохідна екскурсія для осіб з обмеженими фізичними можливостями в Мюнхені охоплює доступні маршрути, що підтверджені для інвалідних візків, і включає 3,5-годинну приватну прогулянку по центру міста з коментарями англомовного гіда. Це неповторний досвід, що дає змогу дізнатися про Мюнхен з першого погляду [21].

Іспанія також активно розвиває «доступний» туризм. Барселона, зокрема, визнана одним з найкращих міст для туристів з обмеженими можливостями, завдяки спеціально створеному сайту, який надає повну інформацію про доступні поїздки та туристичні маршрути. Місто обладнано рампами, адаптованими автобусами і готелями, що відповідають вимогам для людей з інвалідністю. Особливо зручні умови для відвідувачів з обмеженими можливостями забезпечує також система метрополітену, де є ліфти та спеціальні переходи.

Барселона, з її рівними вулицями та безперешкодним доступом до пляжів і громадського транспорту, є ідеальним місцем для комфортних подорожей. Місто також пропонує багато доступних готелів та круїзів для осіб з інвалідністю. Однією з популярних екскурсій є тур по Барселоні, де туристи можуть оглянути основні визначні пам'ятки з доступними транспортними засобами.

У Франції найбільш популярною формою соціального туризму є сільський туризм, а Париж пропонує безліч послуг для осіб з інвалідністю. Відвідувачі можуть насолодитися мистецтвом у Луврі, прогулянкою по Сені,

а також одноденними поїздками до Версалю, з максимальним комфортом та безбар'єрним доступом.

Програма «Абсолютно доступний Париж» пропонує п'ять варіантів екскурсій, спеціально розроблених для мандрівників з інвалідністю. Найбільш затребуваним серед них є «Оглядовий тур Парижем з водієм і підтримкою для осіб на візках». Цей маршрут став справжнім хітом завдяки зручному транспорту і професійному супроводу. Персональний гід супроводжує гостей у подорожі найвизначнішими місцями французької столиці.

Програма туру дозволяє робити зупинки для фотозйомки біля визначних пам'яток, що робить його ідеальним варіантом для знайомства з містом у перший день візиту. Серед ключових локацій: Собор Паризької Богоматері, міст Понт-Неф, Латинський квартал, Сорбонна, Ейфелева вежа, Монмартр, Мулен Руж, базиліка Сакре-Кер, район Маре, Опера Гарньє, площа Республіки. Тривалість туру – 3 години, трансфер відбувається з/до доступного готелю в центрі міста.

Ще один цікавий маршрут – індивідуальна екскурсія в Лувр, адаптована для осіб на візках. Попри масштабність музею (понад 12 км виставкових залів) і наявність великої кількості сходів, продуманий маршрут дозволяє побачити основні експонати без фізичних труднощів. Групу супроводжують досвідчені гіді, що спеціалізуються на роботі з людьми з інвалідністю. Тур охоплює знайомство з античним мистецтвом (включаючи Венеру Мілоську та Ніку Самофракійську), римськими скульптурами, шедеврами епохи Відродження, серед яких – «Мона Ліза», роботи Мікеланджело, а також архітектуру самого Луврського палацу. Тривалість – 2,5 години. Початок – біля входу до Лувру [21].

Для тих, хто прагне відчувати королівську велич – «Інклюзивна поїздка до Версальського палацу» стане справжньою знахідкою. У супроводі приватного водія відвідувачі прямують до Версаля з комфортного

доступного готелю в Парижі. Програма включає квитки до палацу, екскурсію у складі адаптованої групи, а також вільний час для прогулянок територією.

Основні об'єкти для відвідування: головна резиденція короля і королеви, Королівська каплиця, Дзеркальна зала, Великий та Малий Тріанон, Павільйон де ла Лантерн. Це повноденна мандрівка, яка починається і завершується у центрі Парижа. Франція вражає рівнем інклюзивного сервісу – від організованості до розмаїття маршрутів.

У Фінляндії, зокрема в регіоні Порвоо, діють малі туристичні компанії, що спеціалізуються на водному туризмі для осіб з інвалідністю. У Північній Сатакунті (Західна Фінляндія) діє об'єднання «Reima Country», що пропонує безбар'єрні активності: сафари на собаках і конях, їзду на квадроциклах і снігоходах, риболовлю, лижі (в т.ч. цілий рік у тунелі) та інші пригодницькі тури. Проживання доступне у готелях, оздоровчих центрах або на фермах. Також можливе відвідання гольф-клубів і керлінгу.

Гельсінкі – провідний центр інклюзивного туризму. Найпопулярнішим є 6-годинний «Круїзний тур», адаптований для осіб на візках. Учасники пересуваються на спеціальному мікроавтобусі з ліцензованим гідом, оглядають історичний центр, Сенатську та Ринкову площі, собори, Каплицю тиші, музей Кіасма тощо. Вартість: 940 євро (1-2 особи), 990 євро (3-4 особи), щоденні тури зі знижками при бронюванні пакета [23].

Угорщина також активно розвиває доступний туризм. У Будапешті діють спеціально розроблені маршрути без бар'єрів. Приватні 3-годинні тури охоплюють історичний центр Пешта, проспект Андраші, Оперний театр, Базиліку св. Стефана, площу Верешмарті та набережну Дунаю з панорамою на Будаїський замок. Пересування забезпечується мікроавтобусами з пандусами, гіді мають досвід роботи з людьми з інвалідністю.

Австрійський Тіроль – один з найкращих гірських курортів для активного інклюзивного туризму. Тут створені умови для пересування візочників навіть у горах та занять спортом.

У Словенії столиця Любляна демонструє високий рівень доступності: залізничний вокзал, громадський транспорт з низькою підлогою, фунікулер до Люблянського замку, зоопарк, музеї, пошта – усе адаптоване для потреб людей з інвалідністю.

Європейські готельні мережі також впроваджують інклюзію. Scandic Hotels (Швеція) впровадила стандарт із 101 критерію доступності. Мережа надає послуги у 10 країнах, пристосовуючи простори до різних потреб та активно залучаючи працівників з інвалідністю [23].

Іспанська мережа ILUNION Hotels створила інклюзивні готелі з універсальним дизайном, які проходять регулярну перевірку доступності. Особливістю є високий відсоток співробітників з інвалідністю. Вони пропонують не лише комфорт, але й сучасний дизайн і високу якість обслуговування.

Загалом, в Європі сформована ефективна система інклюзивного туризму, що охоплює як інфраструктуру, так і кадрову підготовку, забезпечуючи повноцінну участь осіб з інвалідністю у туристичній діяльності.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

2.1. Поточний стан розвитку інклюзивного туризму в Україні

В останні десятиліття інтерес до інклюзивного туризму з боку науковців і практиків постійно зростає. Згідно з першою офіційною світовою доповіддю щодо людей з інвалідністю, приблизно 1 мільярд осіб, що становить 15% від загальної кількості населення Землі, мають різні форми інвалідності. Ця група людей, як правило, менш мобільна у плані подорожей, ніж люди без інвалідності. Незважаючи на це, туристи з інвалідністю здійснюють значну кількість туристичних поїздок: 11% від загальної кількості в Європі та 7% у всьому світі, найчастіше у супроводі членів сім'ї або друзів.

Окрім гуманістичного аспекту цієї теми, збільшений інтерес фахівців до туризму пояснюється зростанням чисельності літніх людей за останні десятиліття. Саме ця категорія населення складає основну частину споживачів інклюзивного туризму. Це глобальна тенденція, яка є більш вираженою в ЄС. Станом на 2011 рік в ЄС було 138,6 млн осіб з інвалідністю, з яких 35,9% становили особи віком від 15 до 64 років, а 64,1% – це літні люди віком від 65 років і старші. Серед країн ЄС-27 найбільші популяції осіб з потребами в доступності мають Великобританія, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія та Франція, всі ці країни мають понад 10 мільйонів осіб [60].

Згідно з прогнозними даними Євростату, до 2100 року кількість населення ЄС віком понад 65 років значно зросте (Рис. 2.1.). Якщо в 2025 році частка населення ЄС старше 65 років становитиме 22%, то до 2100 року вона зросте до 32%. Одночасно загальна чисельність населення ЄС зменшиться. Тому світова туристична індустрія повинна адаптуватися до цих змін [60].

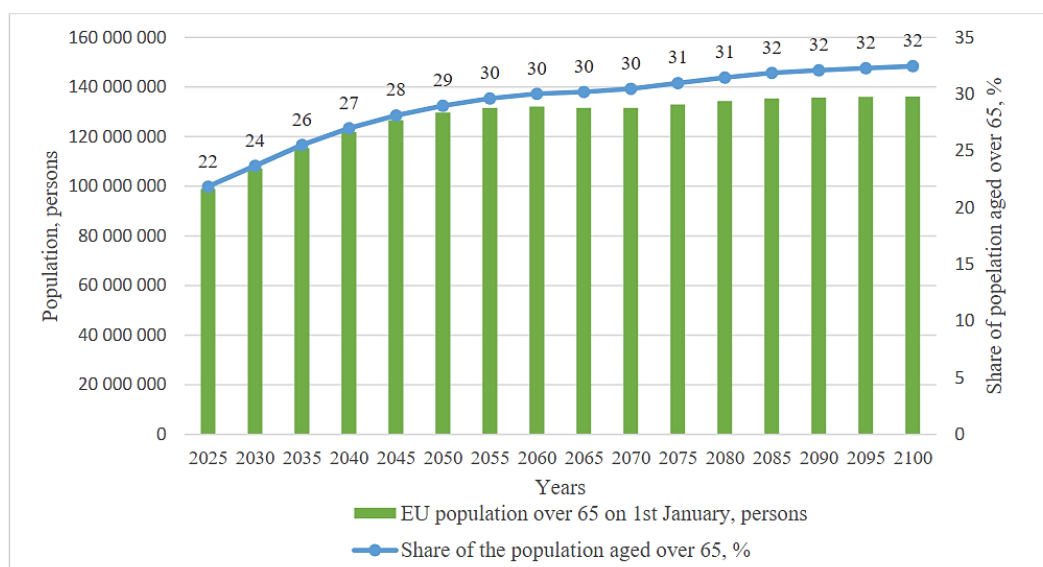

Рис. 2.1. Прогноз зростання кількості населення ЄС віком старше 65 років на 2025-2100 рр. [60]

Інклюзивний туризм займає помітну частку на ринку туристичних послуг у розвинених країнах світу, що свідчить про поступове усунення перешкод для подорожей людей з інвалідністю та значні зусилля держав і суспільства у цьому напрямку. Зокрема, в ЄС частка активних мандрівників серед загальної кількості людей з інвалідністю коливається від 37% у Великій Британії до 53% у Німеччині.

Сьогодні у світі спостерігається тенденція зростання попиту на інклюзивний туризм, і Україна не є винятком. Активний розвиток цієї сфери зумовлений визнанням значного внеску інклюзивного туризму в процеси соціальної адаптації та інтеграції людей з особливими потребами в суспільство.

Основну цільову аудиторію інклюзивного туризму складають люди з інвалідністю, оскільки саме ця категорія осіб має найбільші обмеження у сприйнятті навколишнього середовища та пересуванні, і, отже, потребує особливих умов для організації подорожей.

За офіційними статистичними даними, на початок 2023 року в Україні налічувалося 2 721 700 людей з інвалідністю, що становить приблизно 8,0% від загальної кількості населення. Однак, цей показник є відносним, оскільки після повномасштабного вторгнення росії в лютому 2022 року, демографічна

ситуація в країні є нестабільною. Тому, розрахунок зроблено на основі оціночних даних Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, згідно з якими на початок 2023 року в Україні залишалось 28-32 млн осіб. У довоєнний період на 1000 осіб населення припадало 62-66 людей з інвалідністю.

Таблиця 2.1

Зміни в чисельності осіб з інвалідністю за групами в Україні

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. до 2019 р., %
Загальна кількість людей з інвалідністю	2659,7	2703,0	2724,1	2725,8	2721,7	102,3
у т.ч. I групи	226,3	222,3	215,0	207,2	204,9	90,5
II групи	896,1	900,8	897,1	886,7	888,7	99,2
III групи	1375,7	1416,0	1449,1	1469,7	1472,0	107,0
Діти з інвалідністю	161,6	163,9	162,9	162,2	156,0	96,5
Частка осіб з інвалідністю у загальній чисельності населення, %	6,3	6,5	6,6	6,6	8,0	+1,7

Джерело: [55]

Протягом 2018-2022 років загальна кількість людей з інвалідністю збільшилася на 62 000 осіб, або на 2,3%. Проте, на початок 2023 року, порівняно з попереднім періодом, чисельність людей з інвалідністю дещо зменшилася – приблизно на 4 000 осіб, або на 0,2%, що може бути пов'язано з виїздом цих людей за кордон, загибеллю або перебуванням на окупованих територіях. Водночас, за інформацією Міністерства соціальної політики України, за час повномасштабної війни, внаслідок травм, поранень та інших проблем зі здоров'ям, інвалідами стали понад 300 000 осіб, і таким чином, загальна їх кількість в країні перевищує 3 млн осіб.

На початку 2023 року найбільшу частку серед людей з інвалідністю мали інваліди III групи – 54,1%, а найменшу – інваліди I групи – 7,5%. Протягом п'ятирічного періоду, що аналізувався, у структурі осіб з інвалідністю відбулися певні зміни. Зокрема, частка інвалідів I та II груп зменшилася на 1,0 відсотковий пункт (для кожної групи), тоді як частка осіб з III групою інвалідності помітно зросла [55].

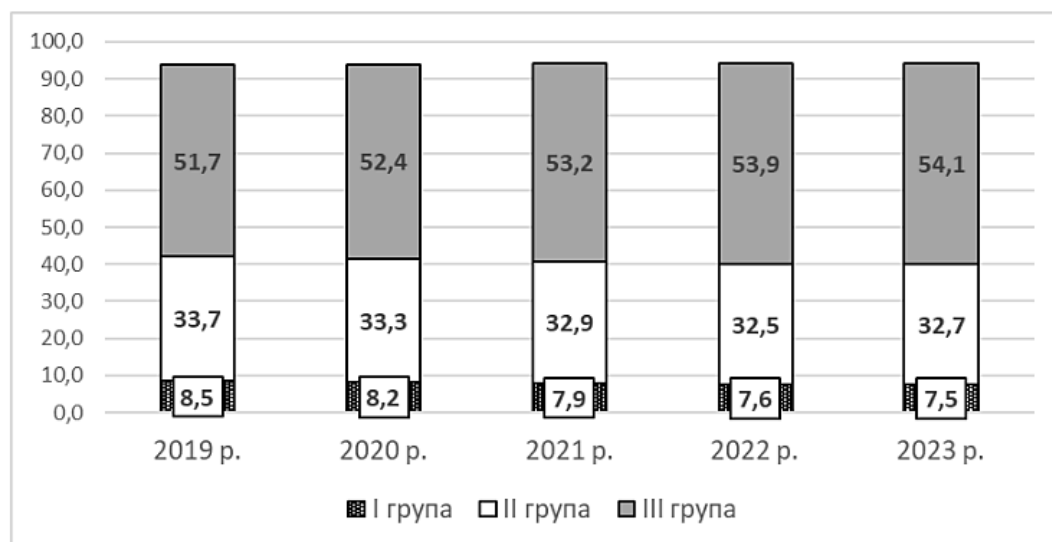

Рис.2.2. Зміни в структурі осіб з інвалідністю в Україні [55]

Такі структурні зміни відображають відповідні зміни у кількісних показниках. Зокрема, кількість інвалідів I групи протягом 2019-2023 рр. зменшилася на 9,5%, II групи – на 0,8%, тоді як кількість осіб з III групою інвалідності збільшилася на 7,0%.

З точки зору розвитку інклюзивного туризму в Україні, такі тенденції є позитивними, оскільки люди з незначними фізичними обмеженнями більш схильні до подорожей, а вимоги до доступності певних об'єктів для них легше задовольнити підприємцям без значних витрат.

Близько 6% від загальної кількості осіб з інвалідністю – це діти, що становить 162 000 осіб. Однак, на початок 2023 року їх чисельність зменшилася на 6 200 осіб порівняно з 2022 роком. Це також є наслідком окупації значних територій країни та активної міграції населення, зокрема, за кордон. Слід зазначити, що діти з інвалідністю потребують особливої уваги та турботи, що підвищує вимоги до персоналу туристичної сфери, який обслуговує цю категорію клієнтів.

У регіональному розрізі, найбільша кількість людей з інвалідністю на початок 2023 року проживала у Львівській області – 223 100 осіб, що становить 8,2% від загальної кількості в Україні. До п'ятірки областей з найбільшою кількістю людей з інвалідністю також увійшли Дніпропетровська, Одеська, Харківська області та місто Київ [55].

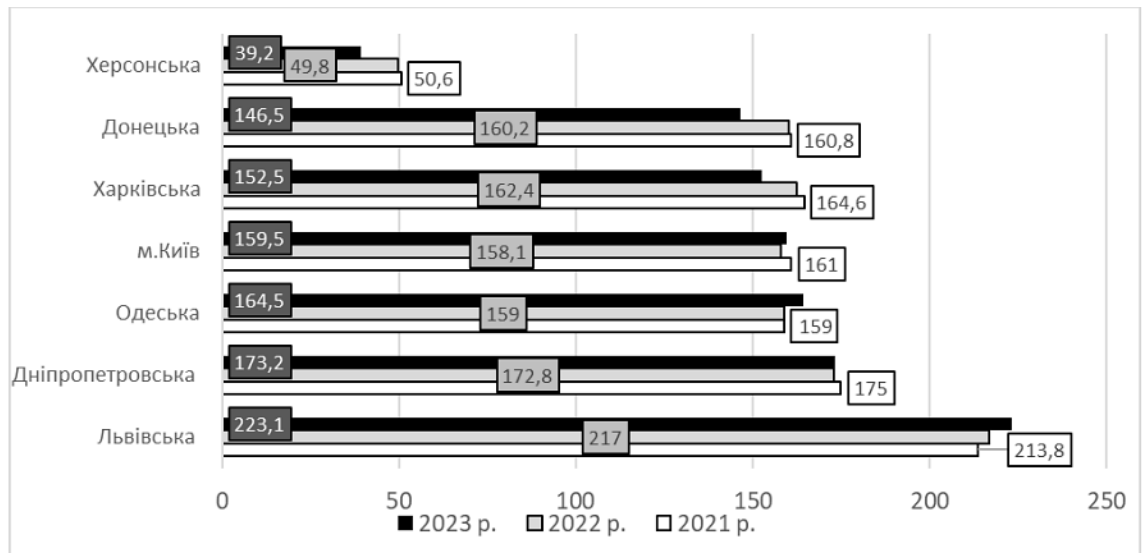

Рис. 2.3. Зміни в чисельності осіб з інвалідністю в різних регіонах України [55]

З 2020 року загальна кількість людей з інвалідністю у Львівській області збільшилася на 9 300 осіб, або на 4,3%. Певний приріст також спостерігався в Одеській області (на 3,5%), тоді як в інших регіонах з першої п'ятірки відбулося зменшення загальної кількості інвалідів [55].

Як вже зазначалося, однією з ключових причин таких тенденцій можна вважати повномасштабне вторгнення росії. Особливо чітко цей вплив простежується при аналізі динаміки чисельності людей з інвалідністю в регіонах, які одними з перших зазнали російської агресії, значна частина території яких досі перебуває під окупацією. Зокрема, це Донецька та Херсонська області, де на кінець першого року війни кількість людей з інвалідністю, порівняно з попереднім періодом, скоротилася на 8,6% та 21,3% відповідно.

Отже, збільшення кількості людей з інвалідністю у Львівській області та багатьох інших областях Західної України можна пояснити двома основними факторами:

- ✓ приріст за рахунок внутрішнього переміщення таких осіб зі східних та південних регіонів країни;

- ✓ приріст за рахунок військовослужбовців ЗСУ та цивільного населення, які отримали поранення різного ступеня тяжкості, зокрема, ампутації кінцівок.

Важливо підкреслити, що така динаміка не пов'язана з виробничим травматизмом, захворюваннями або несприятливими умовами проживання, оскільки Львівська область не є значним промисловим центром країни та характеризується позитивною екологічною ситуацією. Якщо не брати до уваги фактор повномасштабного російського вторгнення у 2022 році, який посилив тенденцію зростання чисельності людей з інвалідністю, то основні причини описаних явищ полягають у наступному:

- ✓ Поступове внутрішнє переміщення жителів Донецької та Луганської областей до західних регіонів, яке розпочалося ще у 2014 році внаслідок початку антитерористичної операції (АТО). Значна частина цих людей має інвалідність або хронічні захворювання, спричинені шкідливими умовами праці на шахтах і заводах.
- ✓ Одна з найвищих в Україні часток учасників АТО/ООС та, відповідно, осіб, які отримали інвалідність внаслідок поранень.
- ✓ Сприятливі умови у Львівській області для лікування та реабілітації людей з інвалідністю, що забезпечуються наявністю великої кількості медичних і реабілітаційних центрів з сучасним обладнанням та висококваліфікованим персоналом, бальнеологічних курортів, санаторіїв та рекреаційних зон.
- ✓ Розвинена мережа закладів, що надають допомогу людям з особливими потребами, включаючи геріатричні пансіонати, спеціалізовані установи, громадські та волонтерські організації.
- ✓ Постійний розвиток інфраструктури та транспорту у Львові та інших населених пунктах області у напрямку формування доступного середовища для людей з особливими потребами. Це сприяє створенню комфортних умов для проживання, подорожей та дозвілля людей з інвалідністю.

- ✓ Високий рівень культури поведінки та толерантного ставлення місцевого населення до людей з інвалідністю та іншими особливими потребами.

Іншими словами, комфортні умови Львівської області сприяють тому, що люди з інвалідністю обирають цей регіон для проживання та лікування.

Для успішного розвитку інклюзивного туризму в Україні важливо враховувати не лише характер обмежень, але й вікову структуру людей з інвалідністю, їхній соціальний статус та рівень доходів, оскільки ці фактори суттєво впливають на їхню мотивацію до подорожей та купівельну спроможність на ринку туристичних послуг. У цьому контексті варто зазначити, що 83% від загальної кількості людей з інвалідністю отримують пенсійні виплати.

При цьому, станом на початок 2023 року, серед отримувачів пенсій по інвалідності налічувалося 103,5 тисячі осіб (6,9%), які є інвалідами внаслідок війни, та 81,7 тисячі осіб (5,5%), які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи [56].

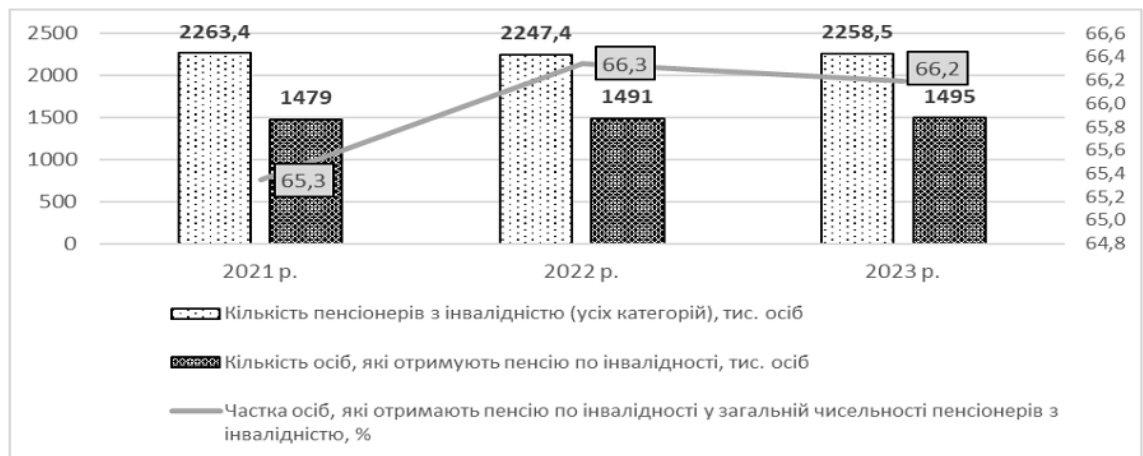

Рис. 2.3. Зміни в чисельності осіб з інвалідністю, що отримують пенсійні виплати [56]

Значна частина українських пенсіонерів з інвалідністю, а саме майже 1,5 мільйона осіб, отримують виплати саме за цією підставою, що становить понад дві третини (66,2%) від загальної кількості осіб з інвалідністю, які перебувають на пенсії. З 2020 року кількість отримувачів таких пенсій

збільшилася на 16 тисяч, або на 1,1%. Інші пенсіонери з інвалідністю отримують виплати за віком або інші види пенсій, передбачені українським законодавством [56].

Серед тих, хто отримує пенсію по інвалідності, переважну більшість складають люди, яким інвалідність була встановлена через різноманітні причини, включаючи вроджені патології, загальні захворювання, онкологічні хвороби, а також травми, отримані в побуті чи на виробництві.

Проте, на початок 2023 року серед отримувачів пенсій по інвалідності також обліковувалося 103,5 тисячі осіб (6,9%), які отримали інвалідність внаслідок воєнних дій, та 81,7 тисячі осіб (5,5%), чия інвалідність пов'язана з наслідками Чорнобильської катастрофи.

На жаль, спостерігається тривожне зростання кількості людей з інвалідністю серед військовослужбовців та цивільних осіб, які постраждали внаслідок російсько-української війни. Як правило, це люди молодого та середнього віку, які потребують комплексної реабілітаційної допомоги, особливо психологічної та соціальної. В Україні ж система надання такої допомоги ще не є усталеною і перебуває на етапі розбудови.

Серйозною перешкодою для залучення людей з інвалідністю до туристичних подорожей є їхній низький рівень життя, який часто не дозволяє задовольнити навіть найнеобхідніші потреби. Головною причиною цього є вкрай малий розмір пенсійних виплат по інвалідності. Попри фінансові труднощі, певна частина осіб з інвалідністю в Україні проявляє активність на ринку праці, займаючись як найманою працею, так і підприємницькою діяльністю.

Зважаючи на те, що значна частина і без того скромних виплат для осіб з інвалідністю в Україні спрямовується на критично важливе лікування та реабілітаційні заходи – включаючи медикаменти, фізіотерапію, психологічну підтримку та необхідні допоміжні засоби, вартість яких часто є непомірною для середнього пенсіонера – лише обмежене коло людей з особливими потребами можуть дозволити собі скористатися туристичними послугами. До

цієї категорії належать або ті, хто має стабільну роботу, або ж отримує додаткову фінансову підтримку від близьких чи небайдужих благодійних організацій, що допомагають покривати витрати на відпочинок та подорожі.

Таблиця 2.2

Місячні суми пенсій по інвалідності за різними видами, грн.

Показник	I група	II група	III група
Мінімальна виплата по інвалідності	2760	2520	– працюючі 2093 – не працюючі
Пенсія по інвалідності внаслідок війни	13604,50	10988,25	7534,80
Пенсії по інвалідності, що настала від каліцтва чи захворювання внаслідок аварії на ЧАЕС	8187,48	6549,98	5048,95
Пенсія по інвалідності ліквідаторам аварії на ЧАЕС	13376,21	10700,97	8025,73

Джерело: [56]

Попри всі труднощі, в Україні дійсно спостерігається розвиток та впровадження нових підходів до соціальної реабілітації, що знаходить своє відображення у створенні установ нового типу. Одним з таких напрямків є розширення мережі центрів комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю, включаючи ветеранів війни та цивільних, які постраждали від конфлікту. Ці установи відрізняються від традиційних підходів тим, що пропонують не лише медичну та фізичну реабілітацію, але й комплексну психологічну, соціальну та професійну підтримку.

Зокрема, зростає кількість центрів, які використовують інноваційні методики, такі як арт-терапія, іпотерапія (лікування за допомогою коней) та сенсорні кімнати, для покращення психоемоційного стану та соціальної адаптації осіб з різними видами інвалідності. Також активно розвиваються центри денного перебування та підтриманого проживання для людей з ментальними порушеннями та інтелектуальною недостатністю, що дозволяє їм вести більш самостійний спосіб життя в громаді, а не в закритих інтернатних закладах.

Окрему увагу приділяють створенню ресурсних центрів для підтримки сімей, які виховують дітей з інвалідністю. Ці центри надають консультативну

допомогу, проводять навчальні тренінги для батьків та пропонують послуги раннього втручання, спрямовані на своєчасне виявлення та корекцію порушень розвитку у дітей.

Крім того, в Україні з'являються спеціалізовані центри для соціальної та психологічної реабілітації внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які зазнали травматичного досвіду внаслідок війни. Ці установи надають комплексну допомогу, спрямовану на подолання наслідків пережитого стресу, відновлення соціальних зв'язків та інтеграцію в нові громади.

Важливо зазначити, що ці нові типи установ часто створюються за ініціативи як державних органів влади (на національному та місцевому рівнях), так і громадських організацій та міжнародних партнерів, що свідчить про спільне розуміння необхідності вдосконалення системи соціальної реабілітації в Україні.

2.2. Аналіз основних викликів та бар'єрів на шляху розвитку інклюзивного туризму

Інклюзивний туризм, як стратегічний напрямок розвитку туристичної галузі, набуває особливої актуальності в Україні в контексті євроінтеграційних прагнень та зростання уваги до питань соціальної інтеграції та забезпечення рівних можливостей для всіх громадян. Він передбачає створення доступного та комфортного туристичного середовища для осіб з інвалідністю, людей похилого віку, сімей з дітьми, а також інших категорій населення з особливими потребами. Розвиток інклюзивного туризму в Україні не лише відповідає міжнародним стандартам та конвенціям у сфері прав людини, але й відкриває нові економічні можливості, сприяючи зростанню туристичної привабливості країни та підвищенню якості життя її громадян.

Розвиток інклюзивного туризму в Україні є важливим аспектом забезпечення рівних можливостей для всіх громадян, включаючи осіб з

інвалідністю. SWOT-аналіз допомагає оцінити поточний стан, проблеми та перспективи цього напрямку (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

SWOT-аналіз розвитку інклюзивного туризму в Україні

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weaknesses)
<ul style="list-style-type: none"> • Зростаюча суспільна увага до питань інклюзії та прав людей з інвалідністю. 	<ul style="list-style-type: none"> • Низький рівень доступності туристичної інфраструктури (транспорт, заклади розміщення, об'єкти показу).
<ul style="list-style-type: none"> • Прийнята національна стратегія зі створення безбар'єрного простору. 	<ul style="list-style-type: none"> • Брак фахових кадрів, які мають досвід роботи з туристами з інвалідністю.
<ul style="list-style-type: none"> • Наявність окремих позитивних практик місцевого рівня (пілотні проєкти). 	<ul style="list-style-type: none"> • Обмежене фінансування з боку держави на адаптацію туристичних об'єктів.
<ul style="list-style-type: none"> • Потенціал для розвитку зеленого, сільського, рекреаційного та культурного туризму. 	<ul style="list-style-type: none"> • Недостатній рівень цифрової доступності сайтів туристичних об'єктів та сервісів.
<ul style="list-style-type: none"> • Активність громадських організацій у сфері прав осіб з інвалідністю. 	<ul style="list-style-type: none"> • Відсутність системного підходу до планування інклюзивного туризму.
Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> • Залучення міжнародного досвіду та фінансової підтримки (гранти, програми ЄС). 	<ul style="list-style-type: none"> • Економічна нестабільність, що обмежує інвестиції в інфраструктуру.
<ul style="list-style-type: none"> • Розвиток цифрових технологій для поліпшення доступності (мобільні додатки, аудіогіди, вебдоступність). 	<ul style="list-style-type: none"> • Військові дії та руйнування туристичної інфраструктури у регіонах.
<ul style="list-style-type: none"> • Формування туристичних кластерів на основі інклюзивності. 	<ul style="list-style-type: none"> • Соціальні стереотипи, дискримінація та недостатній рівень толерантності в суспільстві.
<ul style="list-style-type: none"> • Зростання внутрішнього попиту на безбар'єрні подорожі (зокрема серед ветеранів війни). 	<ul style="list-style-type: none"> • Конкуренція з боку країн, які вже мають розвинену інклюзивну інфраструктуру.
<ul style="list-style-type: none"> • Підвищення туристичної привабливості України як країни, що впроваджує європейські стандарти доступності. 	<ul style="list-style-type: none"> • Високі витрати на адаптацію об'єктів без державної підтримки для малого бізнесу.

Складено автором

Однак, на шляху становлення інклюзивного туризму в Україні існує низка системних викликів та глибоко вкорінених бар'єрів, які потребують детального наукового аналізу та розробки ефективних стратегій для їхнього подолання.

В Україні діють ряд законів та підзаконних актів, що регулюють питання доступності, їх часто недостатньо для комплексного забезпечення інклюзивності в туристичній сфері.

Законодавство України визначає порядок створення безперешкодного середовища та надання соціальних послуг для осіб з інвалідністю. Ключову роль у цьому відіграє Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю» від 1991 року, який гарантує рівні права та можливості для цієї категорії громадян у всіх сферах суспільного життя. Цей закон закладає фундамент для створення необхідних умов, що дозволяють особам з інвалідністю ефективно реалізовувати свої права та свободи, ведучи повноцінне життя відповідно до їхніх індивідуальних потреб, здібностей та інтересів [1].

Подальший розвиток положень щодо доступності знайшов відображення у Законі України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», прийнятому у 2006 році. Цей нормативно-правовий акт конкретизує вимоги щодо забезпечення доступності об'єктів соціальної інфраструктури та інформації для осіб з інвалідністю, а також передбачає сприяння у виготовленні спеціального обладнання та пристосувань для полегшення їхнього побуту та праці.

Існуючі норми та правила часто містять загальні формулювання щодо доступності, без чіткої конкретизації технічних вимог до різних типів туристичної інфраструктури та послуг. Наприклад, можуть бути відсутні детальні стандарти щодо обладнання готельних номерів для осіб з різними видами інвалідності, вимоги до доступності туристичних маршрутів або спеціальні правила перевезення інклюзивних туристів.

Ефективність законодавства значною мірою залежить від наявності дієвої системи контролю за його виконанням та застосуванням адекватних санкцій за порушення. В Україні часто спостерігається недостатній рівень контролю за дотриманням вимог доступності в туристичній галузі, а відповідальність за порушення є недостатньою для стимулювання змін.

На відміну від деяких європейських країн, в Україні досі відсутній окремий закон або комплексний нормативно-правовий акт, який би цілісно регулював питання розвитку інклюзивного туризму, визначав права та

обов'язки всіх зацікавлених сторін, а також встановлював чіткі механізми державної підтримки цього напрямку.

Бар'єри розвитку інклюзивного туризму в Україні	недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази щодо розвитку інклюзивного туризму
	Недостатній рівень фізичної доступності туристичної інфраструктури
	Інформаційні та комунікаційні бар'єри
	Аттитюдні бар'єри та недостатня обізнаність
	Економічні та фінансові бар'єри
	Недостатність статистичних даних та досліджень
	Відсутність координації та співпраці між зацікавленими сторонами

Рис. 2.4. Основні бар'єри на шляху розвитку інклюзивного туризму в Україні

Розроблено автором

Подолання законодавчих та нормативно-правових прогалин вимагає розробки та прийняття комплексного законодавства з інклюзивного туризму, яке б містило чіткі та конкретні вимоги до доступності, передбачало ефективну систему контролю та санкцій, а також визначало механізми державної підтримки розвитку цієї сфери.

Одним із найвідчутніших бар'єрів для розвитку інклюзивного туризму в Україні є низький рівень фізичної доступності значної частини туристичної інфраструктури. Це стосується як об'єктів розміщення, так і транспортної інфраструктури, туристичних атракцій та об'єктів громадського харчування.

Відсутність або неналежний стан пандусів, ліфтів, спеціальних місць для інвалідних візків, звукового та візуального інформування робить подорож складною або неможливою для багатьох потенційних туристів. За даними Міністерства інфраструктури України (2023), лише незначний

відсоток транспортних засобів загального користування є повністю доступним для осіб з інвалідністю.

Система громадського транспорту в Україні ще не досягла повного рівня адаптації до потреб осіб з обмеженими можливостями. Попри наявність певного парку низькопідлогових автобусів і трамваїв у великих містах, доступність такого транспорту залишається суттєво обмеженою, особливо в сільській місцевості та на міжміських сполученнях.

Найбільш пристосованими до потреб маломобільних груп населення є великі міські автобуси, тролейбуси та сучасні трамваї, переважно виробництва львівських підприємств «ЛАЗ» та «Електрон», які експлуатуються в обласних центрах України. Ці транспортні засоби обладнані спеціальними пандусами, що забезпечують безперешкодний заїзд для користувачів інвалідних візків, батьків з дитячими візочками та людей з порушеннями зору. Біля вхідних дверей передбачена кнопка виклику водія, який зобов'язаний надати допомогу пасажирові, розклавши пандус.

Проте, навіть ключові туристичні центри країни, такі як Київ, Львів та Одеса, не можуть похвалитися повним забезпеченням такими спеціалізованими транспортними засобами. У менших населених пунктах, а також на міжміських та міжобласних маршрутах, лише окремі приватні перевізники здійснюють спроби адаптації наявного автопарку до потреб осіб, які користуються інвалідними візками.

Модернізація існуючих транспортних засобів для забезпечення їхньої доступності пов'язана з додатковими фінансовими витратами та потенційним зменшенням кількості пасажирських місць, що часто не відповідає комерційним інтересам приватних власників та водіїв, і тому вони не проявляють значної зацікавленості у впровадженні відповідних змін.

Слід підкреслити, що окрім адаптації самого транспорту, важливим аспектом є також реконструкція інших елементів міської інфраструктури, зокрема зупинок громадського транспорту, перонів автобусних та залізничних вокзалів. Ці об'єкти повинні мати відповідну висоту та бути

розташовані на одному рівні з підлогою транспортних засобів, облаштовані неслизьким покриттям та містити інформацію про доступність транспорту для різних категорій інклюзивних осіб. На сьогоднішній день, під час капітальних ремонтів та реконструкцій доріг, площ та інших об'єктів міської інфраструктури, ці вимоги намагаються враховувати, проте це відбувається несистемно та не повсюдно.

Більшість готелів, хостелів та інших закладів розміщення в Україні не мають достатньої кількості номерів, обладнаних для потреб осіб з інвалідністю. Відсутність широких дверних прорізів, поручнів у ванних кімнатах, спеціально обладнаних санвузлів, регульованої висоти меблів та інших елементів доступності створює значні перешкоди для комфортного проживання. Хоча, на національному рівні право на доступність гарантується цілою низкою законодавчих актів, серед яких особливе значення мають: Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності», Закон України «Про будівельні норми», Закон України «Про архітектурну діяльність», Закон України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності», а також державні будівельні норми, зокрема ДБН В.2.2-17:2006 «Будинки і споруди. Доступність будинків і споруд для маломобільних груп населення» та ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд» [15].

Аналіз табл.2.4 показує, що найбільш розвиненими умовами для осіб з інвалідністю володіють Київ та Львів, де спостерігається високий рівень інклюзивності в готельному секторі. Одеса та Запоріжжя демонструють поступовий прогрес, але все ще мають значний потенціал для покращення доступності засобів розміщення. Рекомендується продовжувати впровадження інклюзивних стандартів, проводити навчання персоналу та забезпечувати надання інформаційних матеріалів для осіб з інвалідністю з метою створення безбар'єрного туристичного середовища.

Таблиця 2.4

Доступність засобів розміщення для осіб на інвалідних візках у туристичних містах та регіонах України

Показник	Київ	Львів	Одеса	Запоріжжя
Наявність інклюзивних готелів	8 готелів з доступними номерами	15 готелів з доступними номерами	5 готелів з доступними номерами	3 готелі з доступними номерами
Облаштування пандусами	оснащено 85% готелів	оснащено 90% готелів	оснащено 70% готелів	оснащено 60% готелів
Наявність ліфтів для маломобільних осіб	наявні в 75% готелів	наявні в 80% готелів	наявні в 65% готелів	наявні в 55% готелів
Наявність спеціалізованих туалетів	оснащено 70% готелів	оснащено 75% готелів	оснащено 60% готелів	оснащено 50% готелів
Наявність тактильних елементів та звукової навігації	наявні в 60% готелів	наявні в 65% готелів	наявні в 50% готелів	наявні в 45% готелів
Наявність навчальних програм для персоналу з інклюзивного обслуговування	80% готелів проводять навчання персоналу	85% готелів проводять навчання персоналу	70% готелів проводять навчання персоналу	60% готелів проводять навчання персоналу
Наявність інформаційних матеріалів для осіб з інвалідністю	75% готелів надають інформаційні матеріали	80% готелів надають інформаційні матеріали	65% готелів надають інформаційні матеріали	55% готелів надають інформаційні матеріали

Примітки:

1. Дані базуються на результатах аудиту доступності, проведеного у 2024 році в рамках проекту "Безбар'єрне суспільство" за підтримки Асоціації розвитку туризму та громадських організацій.
2. Інформація про наявність інклюзивних готелів та їх оснащення отримана з офіційних туристичних порталів міст та відгуків користувачів.
3. Статистика щодо навчальних програм для персоналу та надання інформаційних матеріалів ґрунтується на даних місцевих органів влади та туристичних асоціацій.

Багато музеїв, галерей, історичних пам'яток, парків та інших туристичних місць в Україні не є повністю доступними для осіб з обмеженою мобільністю, сенсорними порушеннями або когнітивними особливостями. Наявність сходів без пандусів або ліфтів, вузькі дверні отвори, відсутність тактильних експонатів, аудіогідів з описом для осіб з вадами зору, інформації у форматі, зручному для осіб з дислексією, обмежує можливості для

повноцінного ознайомлення з культурними та природними цінностями країни.

Таблиця 2.5

Інклюзивна доступність туристичних локацій в Україні

Тип туристичного місця	Основні аспекти інклюзивної доступності	Найпоширеніші проблеми	Приклади кращих практик / Рекомендації	Міста з реалізованою доступністю
Музеї	- Пандуси та ліфти-Тактильні екскурсії - Аудіогіди для незрячих - Доступні туалети	- Відсутність пандусів - Недостатня інформація шрифтом Брайля - Складність навігації	Впровадження аудіогідів та тактильних моделей (Національний музей історії України)	Київ, Львів, Харків
Галереї	- Просторі зали для колясок - Візуальні та аудіальні підказки - Супровід для людей з інвалідністю	- Тісні приміщення - Недостатня кількість персоналу для допомоги	Встановлення спеціальних аудіо-та відеогідів, тренінги для персоналу	Львів, Одеса, Київ
Історичні пам'ятки	- Безбар'єрні входи-Чіткі маршрути з позначками - Доступні інформаційні панелі	- Складна архітектура - Відсутність сучасних засобів доступу	Використання мобільних додатків з доповненою реальністю (AR) для екскурсій	Кам'янець-Подільський, Львів, Чернівці
Парки та сквери	- Доступні доріжки - Зони відпочинку з лавками для людей з обмеженими можливостями - Підходи до водойм та оглядових майданчиків	- Нерівні доріжки - Відсутність тактильної навігації	Облаштування спеціальних маршрутів і туалетів з урахуванням інклюзії	Київ (Маріїнський парк), Харків (Центральний парк)
Інші туристичні місця (заповідники, театри тощо)	- Доступність квиткових кас - Субтитри для театральних постановок - Зони для колясок	- Відсутність спеціалізованих місць для маломобільних груп - Низька поінформованість	Запровадження квитків з додатковими опціями для людей з інвалідністю	Київ, Львів, Одеса

*Складено автором на основі даних місцевих органів влади та офіційних сайтів закладів

Значна частина ресторанів, кафе, магазинів, аптек та інших об'єктів, які є важливими для комфортного перебування туристів, також не є повністю доступними для осіб з інвалідністю.

Подолання бар'єрів фізичної доступності вимагає значних інвестицій у модернізацію та адаптацію існуючої інфраструктури, а також обов'язкового врахування принципів універсального дизайну при будівництві нових

об'єктів. Необхідно також посилити контроль за дотриманням будівельних норм та стандартів щодо доступності.

Ефективна інформаційна підтримка та якісна комунікація становлять фундаментальні умови розвитку інклюзивного туризму. Проте в Україні наявні численні інформаційно-комунікаційні бар'єри, які значно ускладнюють процес планування та реалізації подорожей для осіб з інвалідністю та інших категорій туристів з особливими потребами.

Більшість вебресурсів туристичних операторів, готельного бізнесу та інших суб'єктів індустрії гостинності не відповідають міжнародним стандартам веб-доступності (зокрема, WCAG). Типовими порушеннями є відсутність альтернативного тексту до зображень, низький рівень контрастності, недоступність навігації за допомогою клавіатури. Нерідко потенційні туристи позбавлені можливості отримати вичерпну інформацію щодо доступності об'єктів інфраструктури. Відсутність зрозумілих позначень, символів доступності та детального опису умов перебування на сайтах унеможливорює прийняття об'ґрунтованого рішення щодо подорожі.

Особливо вразливими залишаються туристи з порушеннями слуху – у багатьох випадках інформація не дублюється жестовою мовою, а персонал не володіє навичками невербальної комунікації. Друковані матеріали, включаючи буклети, мапи та брошури, часто недоступні в альтернативних форматах (шрифт Брайля, збільшений шрифт, аудіоформат), що ускладнює сприйняття інформації для осіб з порушеннями зору або дислексією.

Подолання вказаних бар'єрів потребує впровадження національних стандартів цифрової доступності, мультиформатної подачі інформації, забезпечення прозорості інформативності щодо доступності об'єктів і послуг, а також підготовки персоналу до ефективної комунікації з особами з різними функціональними порушеннями. Надзвичайно актуальним є також розвиток сервісів перекладу жестовою мовою.

Соціальні уявлення, що формують негативні стереотипи щодо осіб з інвалідністю, залишаються істотною перешкодою на шляху реалізації

інклюзивного туризму. Обмежене розуміння працівниками туристичної сфери специфіки потреб різних груп туристів призводить до випадків недоброчесного або неякісного обслуговування, а також до свідомого або несвідомого уникнення взаємодії. Зниження рівня соціального контакту між персоналом та клієнтами з інвалідністю може бути спричинене браком відповідної підготовки, страхом зробити помилку або упередженими уявленнями.

Подолання таких бар'єрів вимагає системної просвітницької роботи: проведення соціальних інформаційних кампаній, організації спеціалізованих тренінгів для працівників індустрії гостинності та інтеграції тематики інклюзивності у професійні освітні програми.

Одним з найскладніших чинників, що гальмує розвиток інклюзивного туризму, є обмеженість фінансових ресурсів. Адаптація інфраструктури до потреб осіб з інвалідністю вимагає значних інвестицій, що є особливо проблематичним для представників малого та середнього бізнесу. В Україні наразі відсутні дієві механізми державної підтримки, зокрема – програми пільгового кредитування, дотацій або грантів для підприємств, що впроваджують інклюзивні рішення.

Висока вартість спеціалізованого обладнання, адаптованих номерів та транспорту робить туристичні послуги менш доступними для осіб з інвалідністю, які часто мають обмежений дохід. В умовах економічної кризи, спричиненої війною, посилюється фінансовий тиск як на споживачів, так і на постачальників послуг.

Покращення ситуації можливе за умови розробки системи фінансового стимулювання, впровадження податкових пільг для підприємств, що адаптують свої послуги, а також розвитку соціального туризму через субсидії або інші форми державного фінансування.

Брак спеціальної підготовки серед персоналу туристичної сфери щодо інклюзивного обслуговування є поширеною проблемою. В навчальних програмах закладів вищої та професійної освіти недостатньо розкриваються

питання роботи з людьми, що мають різні типи інвалідності. Унаслідок цього працівники не володіють базовими навичками комунікації, адаптації сервісу та поведінкової етики.

Подолання цього бар'єру передбачає розробку міждисциплінарних курсів, системну перепідготовку кадрів, організацію тренінгів на підприємствах та підвищення кваліфікації з урахуванням сучасних міжнародних стандартів інклюзивного обслуговування.

Відсутність систематизованої статистики та актуальних соціологічних досліджень щодо потреб, характеристик і поведінки інклюзивних туристів суттєво обмежує можливості стратегічного планування у сфері інклюзивного туризму. Невизначеність ринкового потенціалу, відсутність індикаторів ефективності впроваджених заходів та слабкий науково-методологічний супровід не сприяють залученню інвестицій у цю сферу.

Вирішення цієї проблеми потребує створення спеціалізованих центрів моніторингу, підтримки прикладних досліджень, а також впровадження системи оцінювання впливу політик у сфері доступності на соціальну інтеграцію та добробут осіб з інвалідністю.

Відсутність злагодженої співпраці між основними суб'єктами туристичної сфери – органами влади, бізнесом, громадськими організаціями та освітніми установами – перешкоджає комплексному підходу до формування інклюзивного туристичного простору. Відсутність координації та спільної стратегії реалізації проєктів спричиняє дублювання зусиль, неефективне використання ресурсів та низький рівень залучення безпосередніх бенефіціарів політик.

Формування міжінституційної платформи для діалогу, обміну практиками та спільного прийняття рішень має стати пріоритетом на державному рівні.

Системні бар'єри – правові, фізичні, інформаційні, економічні та соціокультурні – ускладнюють формування інклюзивного туристичного середовища в Україні. Їх подолання потребує комплексної державної

стратегії, яка б охоплювала як нормативно-правові зміни, так і заходи економічного стимулювання, підвищення рівня підготовки фахівців, проведення наукових досліджень, а також забезпечення міжсекторальної співпраці. Особливе значення інклюзивного туризму в українських реаліях посилюється в умовах зростання кількості людей з набутою інвалідністю, викликаною наслідками війни та старінням населення. Реалізація потенціалу інклюзивного туризму є не лише соціально значущим, але й економічно перспективним напрямком сталого розвитку країни.

2.3. Перспективи розвитку інклюзивного туризму як фактору соціального розвитку в Україні

В Україні інклюзивний туризм перебуває лише на початковому етапі свого розвитку. Поодинокі приклади адаптованої інфраструктури є радше винятком, ніж правилом. Справжній прогрес у цій сфері можливий лише за умови глибоких змін у суспільній свідомості, коли на зміну окремим благодійним ініціативам прийде системний розвиток суспільства та простору, комфортного для кожного [25].

В умовах триваючої російсько-української війни, розвиток інклюзивного туризму в Україні стикається з особливими викликами, проте зберігає свою стратегічну важливість. Раніше нами вже констатовалося значне зростання кількості осіб з інвалідністю в Україні і на жаль, ця тенденція до збільшення залишається актуальною.

Зважаючи на цю тривожну статистику, потреба в інклюзивному туризмі стає дедалі гострішою. Для значної кількості людей, особливо військовослужбовців, він може виступати дієвим інструментом фізичної та соціально-психологічної реабілітації. Війна суттєво змінила віковий склад інклюзивного туризму, зробивши його значно «молодшим». Більшість осіб, які отримали інвалідність внаслідок російсько-української війни, – це молоді, енергійні люди, сповнені прагнень та ідей. Навіть попри втрату кінцівок чи

інших органів, що призвело до зниження їхньої функціональної спроможності, ці люди не втрачають інтересу до активного життя та подорожей.

Саме туристична галузь розглядається як один із ключових та недостатньо задіяних національних ресурсів у сфері реабілітації осіб з обмеженими можливостями, здатний стати вагомим чинником оздоровлення суспільства в цілому.

Український туристичний сектор демонструє певну готовність до потреб людей з інвалідністю. Зокрема, при присвоєнні категорій закладам тимчасового розміщення для туристів враховуються вимоги Державного стандарту України 4269:2003 «Послуги туристичні. Класифікація готелів». Цей стандарт передбачає, що під час проектування нових та реконструкції існуючих готелів має бути передбачено обладнання, що відповідає потребам осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення згідно з Державними будівельними нормами.

Слід констатувати, що українська туристична галузь загалом характеризується не завжди відповідним рівнем якості послуг та закладів розміщення міжнародним стандартам.

Розглядаючи питання безбар'єрного доступу в індустрії гостинності, не варто ігнорувати значний потенціал сектору економіки спільного споживання. Частина житла, що здається в короткострокову оренду, повинна бути доступною для туристів з особливими потребами. Загалом, фізичні бар'єри є більш поширеними, ніж аттитюдні, а однією з найважливіших перешкод, з якою стикаються люди з інвалідністю у всіх секторах, є відсутність доступних туалетів [25].

Аналізуючи наявну інфраструктуру та перспективні регіони, слід враховувати поточну складну соціально-економічну ситуацію, проте не втрачати з виду вже існуючі напрацювання та потенціал для майбутнього зростання.

На сьогодні, попри загальні труднощі, певні позитивні зрушення в напрямку створення інклюзивного туристичного середовища спостерігаються переважно у великих містах України. Київ та Львів, як флагмани туристичної галузі, демонструють найбільш помітні зусилля у цьому напрямку. У Києві, зокрема, ведеться робота з адаптації ключових транспортних вузлів, таких як вокзали «Київ-Пасажирський» та «Київ-Приміський», у рамках державної програми «Безбар'єрна Україна». Хоча до повної інклюзивності ще далеко, окремі ділянки міської інфраструктури, нові житлові комплекси та деякі готелі вже враховують потреби маломобільних груп населення.

Львів також активно працює над створенням доступного середовища. Реконструкція площі Двірцевої біля залізничного вокзалу стала показовим прикладом врахування потреб людей з інвалідністю. Продовжується реалізація проєкту «Безбар'єрна залізниця», спрямованого на модернізацію самого вокзалу. Крім того, окремі готелі та заклади харчування міста впроваджують стандарти доступності.

Інші великі міста, такі як Одеса та Дніпро, також роблять перші кроки у цьому напрямку, проте рівень розвитку інклюзивної інфраструктури там поки що є нижчим. В Одесі, з її значним потенціалом пляжного туризму, існує гостра потреба в облаштуванні доступних пляжів та прилеглої інфраструктури.

Щодо перспективних регіонів, то, окрім вже згаданих великих міст, слід звернути увагу на регіони з унікальним природним та культурним надбанням. Карпати мають значний потенціал для розвитку інклюзивного екологічного туризму. Наявність національних природних парків та заповідників створює передумови для облаштування доступних екостежок, візит-центрів та зон відпочинку. Проте, для реалізації цього потенціалу необхідні цільові інвестиції в адаптацію інфраструктури з урахуванням вимог доступності.

Також перспективним напрямком може стати розвиток інклюзивного сільського та агротуризму в таких регіонах, як Полтавська область чи Вінниччина, які славляться своєю гостинністю та мальовничими краєвидами. Створення доступних садиб, фермерських господарств, облаштування маршрутів для людей з обмеженою мобільністю в сільській місцевості може стати унікальною пропозицією на туристичному ринку.

Україна, обравши шлях соціальної держави, гарантує кожній людині право на повноцінну участь у житті суспільства, включаючи активну залученість до соціальних, політичних, економічних та культурних процесів. Реалізація цієї політики значною мірою залежить від рівня доступності навколишнього середовища, що охоплює доступність житла, транспортної інфраструктури, комунікаційних каналів, інформаційних ресурсів та соціокультурних об'єктів.

Ефективна соціокультурна реабілітація осіб з інвалідністю в контексті туристичної діяльності можлива лише за умови створення повністю доступного середовища. Під доступністю розуміється характеристика будівлі, приміщення або місця надання послуг, яка забезпечує безперешкодне досягнення цільового призначення та можливість скористатися відповідною послугою. Універсальне безбар'єрне середовище в сфері туризму має забезпечувати отримання послуг усіма маломобільними групами населення, передбачаючи облаштування загальних маршрутів руху та спеціальних пристосувань для осіб з особливими потребами.

Задоволення особливих потреб осіб з інвалідністю в інклюзивному туризмі є спільним завданням суспільства та держави, яке має здійснюватися за активної участі самих осіб з особливими потребами.

Забезпечення доступності туристичних об'єктів, рекреаційних зон та місць відпочинку є важливим кроком у створенні безбар'єрного та безпечного середовища для осіб з інвалідністю, гарантуючи їхнє право на гармонійний розвиток в умовах оздоровлення та відпочинку.

Ще однією значною категорією потенційних користувачів інклюзивного туризму в Україні є пенсіонери, які складають вагомую частину суспільства – близько чверті населення країни. Вони також відчують потребу у підвищеному рівні зручності та безперешкодного доступу до різноманітних послуг і об'єктів. Хоча низький рівень пенсійних виплат для багатьох з них є серйозною перешкодою для здійснення туристичних подорожей, базові потреби у доступності транспорту, інфраструктури, інформації та засобів зв'язку залишаються актуальними в їхньому повсякденному житті. Таким чином, створення інклюзивних умов одночасно стимулює розвиток інклюзивного туризму та виконує важливу соціальну функцію для інших маломобільних груп населення, адже програми, орієнтовані на туризм для людей з інвалідністю, автоматично покращують доступність і для літніх людей.

Слідуючи рекомендаціям Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), доступність розглядається як ключовий елемент будь-якої соціально відповідальної та сталої туристичної політики. Це не просто обов'язкова умова для забезпечення фундаментальних прав людини, а й перспективний напрямок, що відкриває значні можливості для бізнесу. Більше того, розвиток доступного туризму не обмежується вигодами для осіб з інвалідністю чи особливими потребами, а приносить користь усьому суспільству [59].

Позитивним зрушенням є зміна суспільного сприйняття людей з інвалідністю в Україні та поступове впровадження європейського досвіду їхнього працевлаштування, зокрема в сфері туризму. Опитування роботодавців 2023 року засвідчило, що галузь гостинності посідає друге місце за рівнем залучення до роботи осіб з особливими потребами – 9% від загальної кількості працівників, що перевищує середній показник по Україні (6%).

Таблиця 2.6

Основні принципи розвитку інклюзивного туризму в Україні

Принцип	Опис	Ключові аспекти
Соціальна справедливість	Забезпечення рівноправного доступу до туристичних ресурсів і послуг для всіх, незалежно від фізичних можливостей чи соціального статусу.	Забезпечення рівного доступу для всіх верств населення, зокрема людей з інвалідністю.
Універсальний дизайн	Впровадження універсального дизайну при проєктуванні інфраструктури та туристичних продуктів для мінімізації спеціальних адаптацій.	Безбар'єрний простір, що сприяє незалежності людей з обмеженнями.
Справедливе ціноутворення	Забезпечення доступності послуг через знижки або програми підтримки для соціально незахищених верств населення.	Формування доступних цін для осіб з інвалідністю та соціально незахищених.
Економічна доцільність	Заохочення підприємців до зниження вартості послуг через компенсацію витрат на інфраструктуру з боку держави чи місцевих органів.	Механізми компенсації витрат для забезпечення доступних послуг для інклюзивних туристів.
Культурна різноманітність і толерантність	Повага до фізичних та культурних особливостей туристів, формування толерантного суспільства без цькування та дискримінації.	Формування суспільства взаєморозуміння та поваги до прав кожної людини. Особлива увага до ветеранів війни з інвалідністю.
Екологічна сталість	Розвиток туризму з урахуванням збереження природного середовища та культурної спадщини через екологічно дружні практики.	Забезпечення сталого розвитку через збереження природи та екологічні практики в туризмі.
Екологічний туризм для осіб з обмеженими можливостями	Створення доступних екологічних маршрутів у природних зонах з доріжками для інвалідних візків і зручними лавками та джерелами води.	Доступність природних маршрутів для людей з обмеженими можливостями.
Розвиток агротуризму	Стимулювання агротуризму для розвитку сільських регіонів та надання можливості оздоровлення для людей з інвалідністю через участь у різних активностях.	Агротуризм як можливість для оздоровлення та відпочинку осіб з обмеженими можливостями.
Інноваційні технології в інклюзивному туризмі	Використання цифрових інструментів і інновацій для покращення доступності та якості послуг для осіб з інвалідністю в туризмі.	Впровадження інноваційних технологій для доступності туристичних послуг.

Складено автором

Принцип соціальної справедливості є фундаментальним для забезпечення збалансованого розвитку, вимагаючи створення таких умов, за яких кожна людина, незалежно від її фізичних можливостей чи соціального статусу, має рівноправний доступ до всіх туристичних ресурсів та послуг.

Для того, щоб усі могли безперешкодно користуватися туристичними об'єктами, ресурсами та послугами, необхідно послідовно впроваджувати концепцію «універсального дизайну» на етапах проектування будівель і споруд, транспортних засобів, рекреаційних зон та при розробці різноманітних туристичних продуктів. Універсальний дизайн є ключем до інклюзивності, надаючи можливість людям з різними обмеженнями брати активну участь у повсякденному житті, мінімізуючи потребу в спеціальних адаптаціях та сприяючи більшій незалежності й рівності [25].

Соціальна справедливість також охоплює питання справедливого ціноутворення, щоб туристичні послуги були фінансово доступними для осіб з різним рівнем доходів. Це може передбачати запровадження спеціальних знижок або програм підтримки для соціально незахищених верств населення. Доступний туризм, серед іншого, означає й прийнятні ціни. Враховуючи низький рівень пенсій осіб з інвалідністю та обмежені можливості багатьох з них щодо працевлаштування чи підприємницької діяльності, необхідно прагнути до зниження вартості різноманітних туристичних послуг, включаючи ціни на вхідні квитки до туристичних об'єктів, транспортні перевезення, послуги закладів харчування та проживання.

Водночас, важливо не забувати про принцип економічної доцільності. Для того, щоб мотивувати підприємців знижувати вартість послуг для інклюзивних туристів та забезпечувати високу якість обслуговування без додаткової плати за облаштування зручностей, держава або органи місцевого самоврядування повинні передбачити механізми компенсації пільг, додаткових витрат чи інвестицій в необхідну інфраструктуру та обладнання.

У контексті соціальної справедливості надзвичайно важливим є розуміння та повага до культурної різноманітності туристів, а також їхніх можливих фізичних та психологічних особливостей. Це вимагає формування толерантного суспільства, де немає місця цькуванню та дискримінації, а панують атмосфера взаєморозуміння та доброзичливості. Без дотримання принципів толерантності та поваги до кожної людини розвиток якісного

інклюзивного туризму є неможливим [32, с. 481]. В українському контексті особливої уваги потребує формування правильного сприйняття та ставлення до ветеранів війни, які отримали інвалідність, оскільки, окрім фізичних травм, вони часто мають значні психологічні наслідки пережитого.

Дотримання принципу екологічної сталості в інклюзивному туризмі передбачає розвиток туристичних послуг та інфраструктури таким чином, щоб вони були не лише доступними для всіх категорій людей, але й сприяли збереженню природного довкілля та культурної спадщини. Це включає мінімізацію негативного впливу на навколишнє середовище, раціональне використання ресурсів та застосування екологічно дружніх практик.

Природно-пізнавальний, або екологічний, туризм для людей з обмеженими можливостями вважається одним із найбільш доступних як за ціною, так і за умовами перебування в природному середовищі. Він потребує відносно невеликих інвестицій у створення інклюзивного простору. При організації подорожей у зелених зонах лісів, парків та скверів важливо забезпечити наявність доріжок з твердим покриттям, які б з'єднували туристичні пам'ятки, туалети та інші об'єкти сервісу. Такі маршрути мають бути обладнані зручними лавками та джерелами питної води, доступними для людей, які користуються інвалідними візками або іншими допоміжними засобами. Каналізаційні люки та решітки біля дерев повинні бути встановлені на одному рівні з поверхнею тротуару та надійно зафіксовані.

Розвиток екологічного та агротуризму в Україні може принести значну користь як для сільських мешканців, сприяючи соціально-економічному розвитку регіонів та збереженню національних традицій, так і для відпочиваючих, включаючи осіб з інвалідністю. Агротуризм відкриває додаткові можливості для фізичного та духовного оздоровлення, дарує психологічне задоволення від нових вражень, таких як участь у приготуванні місцевих страв, спілкування з тваринами, риболовля, кемпінг та сплави на байдарках.

Стратегічний напрям «розумний розвиток» передбачає активне використання інноваційних технологій, цифрових інструментів, відповідного програмного забезпечення та науково-методичного забезпечення в процесі організації інклюзивного туризму.

Розвиток інклюзивного туризму в Україні тісно пов'язаний із положеннями Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року. Ця стратегія має на меті формування безперешкодного середовища для всіх категорій населення, гарантуючи кожній людині рівні можливості у реалізації своїх прав та отриманні послуг нарівні з іншими шляхом інтеграції принципів фізичної, соціальної, економічної, громадянської, інформаційної, цифрової та освітньої безбар'єрності в усі сфери державної політики [4].

Зважаючи на це, ми вважаємо за доцільне в межах окресленої Національної стратегії ініціювати розробку відповідних регіональних стратегій розвитку інклюзивного туризму та створити ефективний механізм їхньої реалізації. Цей механізм має базуватися на тісній взаємодії та партнерстві між державою, органами місцевого самоврядування, суб'єктами підприємницької діяльності у сфері туристичного обслуговування, профільними громадськими та міжнародними організаціями, а також різноманітними благодійними фондами [4].

З метою подолання системних бар'єрів та формування інклюзивного туристичного середовища необхідним є впровадження цілісної системи міжгалузевих заходів, що охоплюють як нормативно-правову площину, так і практичні аспекти взаємодії між державою, бізнесом і громадянським суспільством. У цьому контексті особливого значення набуває реалізація стратегічних ініціатив, які не лише декларують принципи доступності, а й закладають конкретні механізми її забезпечення. У таблиці 2.7 узагальнено ключові напрями дій, що становлять основу для сталого розвитку доступного

туризму для осіб з інвалідністю в Україні, з урахуванням міжсекторального підходу та сучасних тенденцій інклюзивної політики.

Таблиця 2.7

Ключові заходи та ініціативи щодо розвитку доступного туризму для осіб з інвалідністю

Напрямок діяльності	Опис заходів
Розробка законодавчих актів	Створення та прийняття спеціальних законів і нормативних актів, що регулюють права туристів з інвалідністю, а також імплементація міжнародних стандартів доступності туристичних об'єктів та послуг.
Фінансова підтримка програм	Виділення державних та місцевих фінансових ресурсів для підтримки програм і грантів, спрямованих на розвиток доступного туризму, зокрема для покращення інфраструктури та послуг для осіб з інвалідністю.
Партнерство з громадськими організаціями	Укладання угод з організаціями, що представляють інтереси осіб з інвалідністю, та спільне впровадження проектів у галузі доступного туризму, зокрема надання рекомендацій та участь у створенні інклюзивних турпослуг.
Угоди з туристичними підприємствами	Укладання угод з готелями та туристичними компаніями щодо адаптації інфраструктури та впровадження інклюзивних послуг. Підтримка підприємств у розробці спеціальних туристичних продуктів для різних категорій мандрівників.
Тренінги для персоналу	Організація тренінгів і семінарів для персоналу туристичних підприємств з інклюзивного обслуговування. Впровадження освітніх програм з інклюзивного туризму у вищих навчальних закладах для підготовки спеціалістів у цій сфері.
Інформаційна підтримка доступного туризму	Проведення рекламних кампаній і інформаційних заходів через ЗМІ, соціальні мережі та інші платформи. Створення і поширення брошур, буклетів, вебсайтів і додатків про доступні туристичні об'єкти та послуги.
Розробка мобільних додатків	Створення мобільних додатків і веб-платформ для надання актуальної інформації про доступний туризм. Впровадження інтерактивних карт і навігаційних систем, що полегшують пересування туристів з інвалідністю по містах і туристичних об'єктах.

Складено автором

З огляду на сучасні тенденції розвитку інклюзивних технологій, пропонуємо наступні пропозиції для впровадження та розвитку допоміжних цифрових технологій в інклюзивному туризмі України, що виходять за межі базових адаптацій. З урахуванням сучасних наукових підходів до розробки інклюзивних технологій, пропонуються наступні інноваційні рішення, наведені на рис.2.5.

Рис. 2.5. Перспективи використання інноваційних рішень в інклюзивному туризмі

Розроблено автором

Інтеграція нейромережових голосових асистентів у туристичні сервіси. Завдяки штучному інтелекту такі голосові гіді можуть адаптуватися до індивідуальних потреб користувача – зокрема типу порушення, мовного стилю, швидкості сприйняття інформації. Це сприяє підвищенню персоналізації та зменшенню когнітивного навантаження.

Використання доповненої реальності (AR) з аудіоописом об'єктів. У музеях, парках, на туристичних маршрутах AR-технології можуть створити розширене середовище взаємодії – наприклад, забезпечити озвучення експонатів для незрячих чи надання додаткової візуальної інформації для людей із порушенням слуху. Такі технології вже довели свою ефективність у формуванні просторової орієнтації та сенсорного досвіду.

Розробка віртуальних туристичних маршрутів з адаптивною навігацією. Такі маршрути враховують індивідуальні потреби – наявність ліфтів, пандусів, рівень шуму, освітлення, ширину проходів тощо. Вони

створюють безпечне та передбачуване середовище для людей з порушеннями зору, слуху чи опорно-рухового апарату.

Інтерфейси з тактильним зворотним зв'язком. Застосування вібрації або інших тактильних сигналів у мобільних додатках або аудіогідах дозволяє людям з порушенням слуху чи зору краще орієнтуватися у просторі. Це особливо корисно в умовах шумного середовища або недостатнього освітлення.

Використання адаптивних шрифтів, зокрема для людей з дислексією або когнітивними порушеннями. Наприклад, шрифти типу OpenDyslexic вже довели свою ефективність у покращенні швидкості читання. Додатки можуть автоматично змінювати шрифт і контрастність залежно від індивідуальних налаштувань користувача.

Розробка автоматизованого цифрового перекладача на українську жестову мову (УЖМ). Це дозволить забезпечити доступність туристичного контенту для людей з порушенням слуху в національному контексті. Подібні інструменти вже успішно розробляються для американської жестової мови, що доводить технічну можливість реалізації й для УЖМ.

Інтелектуальні системи рекомендацій туристичних послуг. Такі системи формуватимуть індивідуальні пропозиції на основі профілю користувача: його фізичних можливостей, чутливості до середовища, харчових обмежень, психологічного стану тощо. Подібні алгоритми вже застосовуються в розважальних сервісах (Spotify, Netflix) і можуть бути адаптовані під потреби інклюзивного туризму.

Додаткові інвестиції в інклюзивний туризм є цілком обґрунтованими, оскільки:

- ✓ Подорожі людей з особливими потребами часто відбуваються у супроводі інших осіб, а іноді й цілих компаній. Не забезпечивши належного рівня сервісу, туроператор ризикує втратити не одного, а кількох потенційних клієнтів.

- ✓ Люди з обмеженими можливостями часто виявляють меншу вибагливість та більшу лояльність як клієнти, демонструючи певний консерватизм у своїх уподобаннях. Отримавши бажаний рівень сервісу, вони схильні повертатися до перевіреного місця, уникаючи пошуку нових варіантів відпочинку, щоб уникнути можливих розчарувань.
- ✓ Інклюзивні подорожі в середньому є тривалішими за звичайні, що призводить до збільшення витрат туристів на відпочинок.

Відновлення інфраструктури є ключовим елементом для ефективного функціонування сектору туризму та гостинності, створення нових робочих місць та стимулювання самозайнятості. Таке відновлення має відбуватися за принципом «відбудувати краще», з урахуванням екологічних стандартів, енергоефективності та інклюзивності. У короткостроковій перспективі відновлення передбачає відбудову зруйнованої туристичної інфраструктури, тоді як у довгостроковій перспективі процес післявоєнного економічного розвитку має бути спрямований на кардинальну трансформацію туристичної інфраструктури України з метою забезпечення її доступності для всіх верств населення та зменшення інвестиційних та інноваційних бар'єрів.

Отже, в Україні є певний фундамент та перспективні регіони для розвитку інклюзивного туризму. Подальші цілеспрямовані зусилля, інвестиції та тісна співпраця між державою, бізнесом та громадськими організаціями дозволять перетворити Україну на дійсно доступну та гостинну країну для всіх категорій туристів.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного бакалаврського дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Інклюзивний туризм – форма організації туристичної діяльності, орієнтовану на забезпечення рівного доступу до туристичних ресурсів, послуг та інфраструктури для всіх категорій населення, незалежно від фізичних, сенсорних, когнітивних чи соціальних обмежень. Інклюзивний туризм базується на принципах соціальної справедливості, універсального дизайну, недискримінації та поваги до людської гідності.

2. Методи дослідження інклюзивного туризму включають системний підхід, структурно-функціональний аналіз, компаративний метод (для порівняння міжнародного досвіду), контент-аналіз нормативно-правових актів, а також метод експертного опитування для виявлення бар'єрів і потенціалу розвитку інклюзивного туризму в Україні. Їх застосування дозволило забезпечити всебічне та міждисциплінарне вивчення проблематики.

3. Аналіз міжнародного досвіду інклюзивного туризму показує, що ефективна реалізація інклюзивного туризму можлива за умови наявності цілісної державної політики, активної участі місцевих громад, впровадження цифрових технологій, державного субсидування адаптації інфраструктури, а також широкого залучення людей з інвалідністю до процесів планування та оцінки туристичних продуктів.

4. Незважаючи на позитивні зрушення в законодавчому регулюванні, більшість туристичних об'єктів та маршрутів в Україні залишаються малодоступними. Інфраструктура потребує комплексної адаптації, а рівень обізнаності суспільства і бізнесу щодо потреб людей з інвалідністю залишається низьким. Однак, окремі ініціативи громадських організацій та пілотні проєкти на місцевому рівні демонструють позитивний потенціал для розвитку.

5. Серед основних викликів та бар'єрів на шляху розвитку інклюзивного туризму, можна зазначити наступні:

- ✓ значний знос та технічна застарілість більшої частини рухомого складу громадського транспорту, що робить його непридатним для комфортного та безпечного перевезення осіб з обмеженими можливостями;
- ✓ відсутність налагодженої та ефективної системи моніторингу та контролю за дотриманням вимог доступності на різних рівнях;
- ✓ недостатня інформованість широкої громадськості щодо фактичного стану фізичної безбар'єрності об'єктів інфраструктури;
- ✓ брак актуальних і достовірних статистичних даних, що суттєво ускладнює процес формування та практичної реалізації державної політики в сфері забезпечення доступності;
- ✓ недосконалість чинної нормативно-правової бази та недостатнє регуляторне забезпечення для повноцінного розвитку інклюзивного туризму. Okремо варто наголосити на складному соціально-економічному становищі країни в сучасних реаліях, що призводить до критичного браку фінансових ресурсів, оскільки лєвова частка державного бюджету спрямовується на забезпечення обороноздатності країни.
- ✓ відсутність фахових кадрів;
- ✓ значним бар'єром залишається і недостатній рівень цифрової доступності туристичних вебресурсів.

6. Перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні пов'язані з інтеграцією принципів універсального дизайну у проєктування нових об'єктів, залученням цифрових технологій (зокрема – голосових асистентів, мобільних додатків, перекладу жестовою мовою тощо), створенням мережі доступних екотуристичних маршрутів, розвитком інклюзивного агротуризму, а також проведенням освітніх кампаній щодо формування толерантного ставлення до людей з інвалідністю. Необхідним є активне залучення держави до підтримки інфраструктурних проєктів через фінансові механізми компенсації витрат.

Враховуючи вищезазначене, ми вважаємо, що розвиток доступного туризму в Україні має включати такі ключові напрями:

- ✓ Удосконалення транспортної інфраструктури. Аеропорти, залізничні та автовокзали потребують облаштування спеціальними паркувальними місцями та ліфтами; вагони та автобуси мають бути оснащені спеціальними місцями, а дорожня інфраструктура потребує покращення та розвитку адаптивної системи продажу квитків.
- ✓ Розвиток мережі закладів харчування та розміщення. Створення мережі закладів, що забезпечують обов'язкову наявність пандусів, спеціально обладнаних туалетів, ліфтів та спеціальних зон для відпочинку.
- ✓ Розширення асортименту туристичних продуктів. Збільшення пропозиції туристичних продуктів, розроблених з урахуванням потреб осіб з інвалідністю.
- ✓ Покращення інформаційного забезпечення. Розвиток системи надання туристичних та екскурсійних послуг в доступному для людей з особливими потребами форматі.

Важливо зазначити, що розвиток інклюзивного туризму в Україні тісно пов'язаний з реалізацією Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору на період до 2030 року. Успішна реалізація цієї стратегії на регіональному рівні сприятиме створенню необхідної інфраструктури та сприятливого середовища для розвитку інклюзивного туризму по всій країні.

Інклюзивний туризм є перспективним напрямом сталого розвитку, що дозволяє не лише забезпечити права людей з інвалідністю, а й стимулює соціально-економічне зростання туристичних регіонів, формування гуманістичного суспільства та інтеграцію України в європейський простір інклюзивних практик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>
2. Закон України «Про туризм» від 15.09.1995 № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, ратифікована Законом України від 16.12.2009 № 1767-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
4. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>
5. Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» від 01.06.2005 № 900/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900/2005#Text>
6. Бабкіна О. В. (2018). *Формування інклюзивної культури в закладах вищої освіти: теорія і практика*. Київ: КНТЕУ.
7. Білоусова Н. В. (2019). Development of inclusive rehabilitation-social tourism in Ukraine. *Наукові записки Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка. Географічні науки*, (10), 130–137.
8. Білоусова Н. В. (2020). Соціальний інклюзивний туризм як пріоритетний напрям розвитку туризму в Україні. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія: Економіка і менеджмент*, (2), 52-60.

9. Білоусова Н. В. (2021). Сучасні виклики та перспективи розвитку інклюзивного туризму в умовах діджиталізації. *Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка*, (1), 48-55.
10. Біленко Д. М., Лисенко, О. В. (2021). Інклюзивний туризм як компонент соціального розвитку. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Географія. Геологія. Екологія»*, (54), 5-11.
11. Верещагіна, І. А. (2018). *Інклюзивний туризм: посібник*. Умань: Візаві. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/pdf>
12. Возіанова М. В., Петренко, О. В. (2023). Перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка», (14), 104-108.
13. Глуха С. В. (2019). Інклюзивний туризм як інструмент соціалізації осіб з інвалідністю. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*, (57), 164-167.
14. Данчевська І., Калайтан Т. (2024). Інклюзивний туризм: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні. *Development Service Industry Management*, (2), 96–104. URL: <https://dsim.khmnu.edu.ua/index.php/dsim/article/view/131>
15. Калашник, О.Ю., Мішенін Є.В. (2022). Інклюзивний туризм: сучасний стан та напрямки розвитку в Україні. *Економіка та управління підприємствами*, (5), 18-24.
16. Коваленко В. В. (2021). Сучасні тенденції розвитку інклюзивного туризму в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка»*, (4), 38-42.
17. Кравченко О. О. (2020). Інклюзивний туризм як наукова проблема: міждисциплінарний підхід. У: *Теоретичні та практичні аспекти розвитку Європейського дослідницького простору: колективна монографія (2-е вид.)*. Рига, Латвія: Baltija Publishing.

- 18.Кравченко О. О. (2018). Інклюзивний туризм: теоретичні аспекти та світовий досвід. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*, (3), 112-119.
- 19.Кузьменко В. П., Діденко О. В. (2019). Доступний туризм як складова сталого розвитку. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*, (6), 5-13.
- 20.Левицька А. В. (2018). Соціально-економічні аспекти розвитку інклюзивного туризму в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*, (2), 103-109.
- 21.Мартиненко В.А., Шевченко, І.В. (2020). Особливості формування інклюзивного туристичного продукту. *Економічний вісник НТУ «ХПІ»*, (2), 98-103.
- 22.Нагорна І. І. (2021). Методологічні засади дослідження інклюзивного туризму. *Географічні науки*, (15), 56-62.
- 23.Опитування ДАРТ щодо стану фізичної доступності засобів розміщення у регіонах України. URL: <https://drive.google.com/file/d/1oNpD5Y4dICvtYbpF099tmoJN0aPS24Ak/view>
- 24.Паламарчук О. А. (2020). Інклюзивний туризм як чинник соціальної інтеграції осіб з інвалідністю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Туризм»*, (7), 105-109.
- 25.Паламарчук О. А. (2021). Сучасний стан та проблеми розвитку інклюзивного туризму в регіонах України. *Географія та туризм*, (56), 78-84.
- 26.Паламарчук О. А. (2022). Методичні підходи до оцінки доступності туристичної інфраструктури для людей з обмеженими можливостями. *Економічні науки. Серія: Економіка та менеджмент*, (2), 156-162.
- 27.Попова Н. В., Рибалко О. В. (2019). Розвиток інклюзивного туризму як напрямок соціальної інтеграції. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*, (3), 67-73.

- 28.Соломко І. М. (2018). *Інклюзивний розвиток туристичної інфраструктури: монографія*. Полтава: ПНПУ ім. В.Г. Короленка.
- 29.Царик П. Л. (2019). Інклюзивний туризм у контексті просторового розвитку рекреаційних територій. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*, (2), 153-160.
- 30.Царик П. Л. (2020). Теоретико-методологічні основи дослідження доступності туристичних об'єктів. *Проблеми розвитку географії та туризму*, (1), 76-83.
- 31.Царик П. Л. (2021). Регіональні аспекти розвитку інклюзивного туризму в Карпатському регіоні. *Економіка та регіонознавство*, (3), 45-52.
- 32.Ткаченко Т.І. (2021). Інклюзивний туризм у контексті сталого розвитку: світові тренди та українські реалії. *Вісник Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова. Економічні науки*, (1), 77-84.
- 33.Труніна І. М., Сосновська Ю. Р. (2019). Стан міжнародного туризму для осіб з інвалідністю в Україні. *Modern Economics*, (15), 191–195. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V15\(2019\)-27](https://doi.org/10.31521/modecon.V15(2019)-27)
- 34.Черчик Л., Хумарова, Н. (2022). *Інклюзивний розвиток рекреаційного природокористування: монографія*. Одеса: ДУ «ІРЕЕД НАНУ». ISBN: 978-966-02-6274-4. URL:<https://impeer.org.ua/>
- 35.Шевченко Т. О. (2018). Інклюзивний туризм як перспективний напрям розвитку туристичної галузі України. *Економічний вісник Донбасу*, (3), 101-107.
- 36.Яріко М. О. (2017). Філософія інклюзивного туризму. *Культура України*, (58), 119–128.
- 37.Aliev, E., Gasanova R. (2024). The impact of inclusive tourism on the sustainable development of the host community. *BIO Web of Conferences*, 49, 04024. DOI: <https://doi.org/10.1051/bioconf/20244904024>

38. Brouder, P., Lundquist S. (2021). The future of accessible tourism research: A review of current themes and directions. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1-17. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1837699>
39. Buhalis, D., Darcy S. (2017). *Accessible Tourism: Concepts, Issues and Approaches*. Channel View Publications.
40. Darcy S. (2010). *Tourism and disability: An overview of the literature*. *Journal of Tourism Planning and Development*, 7(3), 209-222. DOI: <https://doi.org/10.1080/14616680.2010.490710>
41. Gillovic B., McIntosh A. (2020). Accessibility and inclusive tourism development: Current state and future agenda. *Sustainability (Basel, Switzerland)*, 12(22), 9722. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/22/9722/pdf>
42. Higgins-Desbiolles F. (2018). The potential for justice through tourism. *Via Tourism Review*, 13, 1–11. DOI: <https://doi.org/10.4000/viatourism.2469>
43. Korbiel K., Gmyrek K., Kruczek Z. (2025). A Review of Research on Inclusive Tourism. Clusters of Thematic Links and Research Gaps. *Preprints.org*. DOI: <https://doi.org/10.20944/preprints202505.1460.v1>
44. Kraff H., Jersand E. M., Björner, E. (2025). Inclusive tourism and place branding: a nuanced and deepened understanding. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*. DOI: <https://doi.org/10.1080/15022250.2025.2487056>
45. Mendes H. J. de A., Paiva T. M. D. de, Felgueira T. M. M., Alves C. A., Costa A. A. (2024). THE NEED FOR BUSINESS MODELS IN ACCESSIBLE, INCLUSIVE AND SUSTAINABLE TOURISM. *International Journal of Professional Business Review*, 9(4), e04542. DOI: <https://doi.org/10.26668/businessreview/2024.v9i4.4542>
46. Michopoulou E., Buhalis D. (2013). Accessible tourism: a force for good. *Tourism Recreation Research*, 38(3), 273-286. DOI: <https://doi.org/10.1080/02508281.2013.11081775>

47. Perić J., Kovačić M. (2020). Accessible tourism as a segment of sustainable tourism development: Case study of selected tourist destinations in Croatia. *Tourism and Hospitality Management*, 26(1), 159-176. DOI: <https://doi.org/10.20867/thm.26.1.13>
48. Rita P., António N. (2020). Promotion of inclusive tourism by national destination management organizations. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 12(6). DOI: <https://doi.org/10.1108/WHATT-07-2020-0068>
49. Ryazantseva M., Ryazantsev A. (2020). Inclusive tourism as a factor of sustainable development of the territories. *E3S Web of Conferences*, 208, 05011. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202020805011>
50. Scheyvens R., Biddulph R. (2018). Inclusive tourism development. *Tourism Geographies*, 20(4), 589-609. DOI: <https://doi.org/10.1080/14616688.2018.1486880>
51. UNWTO (World Tourism Organization). (2014). *Manual on Accessible Tourism for All: Principles, Tools and Good Practices*. Madrid: UNWTO. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284416117>
52. Vashchenko T., Vlasenko, S. (2021). Inclusive tourism as a method for rehabilitation and restoration of human well-being. *BIO Web of Conferences*, 29, 01004. DOI: <https://doi.org/10.1051/bioconf/20212901004>
53. Vareniuk I., Popadynets N., Ivanochko I., Cherchyk L. (2020). Inclusive tourism: the European experience. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*, 5(4), 28-34. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-4-28-34>
54. Zaitsev E., Polovnikova S. (2020). Specific aspects of the state regulation of the national market inclusive tourism. *E3S Web of Conferences*, 164, 07003. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016407003>
55. Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>
56. Пенсійний фонд України. URL: <https://portal.pfu.gov.ua/>
57. Booking.com. URL: <https://www.booking.com/index.uk.html>

- 58.Європейська мережа доступного туризму (ENAT). URL: <https://www.accessibletourism.org/>
- 59.Організація Об'єднаних Націй. Всесвітня туристична організація (UNWTO). URL: <https://www.unwto.org/>
- 60.Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/tourism>
- 61.International Trade Centre (ITC). URL: <https://www.intracen.org/>